

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЗАЛІЗНИЧНОГО ТРАНСПОРТУ**

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВІЙ ЦЕНТР ГУМАНІТАРНОЇ ОСВІТИ

Кафедра історії та мовознавства

К. Е. Колесник, І. А. Сніжко

**НОРМАНДСЬКЕ ЗАВОЮВАННЯ АНГЛІЇ
І ЙОГО ВПЛИВ НА ІСТОРІЮ І КУЛЬТУРУ АНГЛІЇ.
ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА АНГЛІЇ В XII – XV СТ.**

Конспект лекцій

Харків – 2022

Колесник К. Е., Сніжко І. А. Нормандське завоювання Англії і його вплив на історію і культуру Англії. Історія і культура Англії в XII – XV ст.: Конспект лекцій. – Харків: УкрДУЗТ, 2022 – 90 с.

Конспект лекцій для самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня денної форми навчання «Нормандське завоювання Англії і його вплив на історію і культуру Англії. Історія і культура Англії в XII – XV ст.» підготовлено з метою доповнення і розширення методичного забезпечення навчального курсу дисципліни «Історія та культура англomовних країн». Конспект лекцій підготовлено відповідно до робочої програми «Історія та культура англomовних країн». Він є складовою навчально-методичного комплексу дисциплін.

Конспект лекцій містить теоретичний матеріал, в якому розкриваються основні етапи історії Британських островів в епоху Високого Середньовіччя. Визначено особливості розвитку Англії в добу правління нормандської династії, династій Плантагенетів, Ланкастерів, Йорків, основні етапи становлення та розвитку феодальних відносин в середньовічній Англії, розглянуто найбільш видатні пам'ятки культури середньовічної історії Британії.

Конспект лекцій містить практичну частину, покликану допомогти в організації самостійної роботи здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня у засвоєнні змісту теми, і до якої входять: перелік питань для самоперевірки, теми для індивідуальних завдань, список літератури.

Рекомендується для здобувачів вищої освіти першого (бакалаврського) рівня спеціальності 035 Філологія денної форми навчання.

Бібліогр. 18 назв.

Конспект лекцій розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри історії та мовознавства 14 липня 2022 р. протокол № 5.

Рецензент

ст. викл. К. А. Єремєєва

ЗМІСТ

Тематичний план.....	5
Вступ. Хронологічні рамки та періодизація історії середньовічної Англії.....	5
1 Нормандське завоювання Англії. Правління нормандської династії.....	6
1.1 Смерть Едуарда Сповідника. Династична криза в Англії....	6
1.2 Битва при Гастінгсі. Завершення завоювання Англії.....	7
1.3 Правління Вільгельма Завойовника.....	9
1.4 Наслідки нормандського завоювання Англії.....	13
1.5 Вільгельм II Рудий.....	14
1.6 Правління Генріха I.....	15
1.7 Династична криза і громадянська війна.....	16
2 Англія в роки правління династії Плантагенетів.....	18
2.1 Прихід до влади династії Плантагенетів.....	18
2.2 Реформи Генріха II.....	19
2.3 Річард I Левове Серце. Епоха хрестових походів.....	24
2.4 Правління Іоанна Безземельного.....	26
2.5 «Велика хартія вольностей».....	28
2.6 Громадянська війна та виникнення парламенту.....	30
2.7 Правління Едуарда I. Становлення станово-представницької монархії.....	33
2.8 Війни за Уельс та Шотландію.....	35
2.9 Правління Едуарда II і завершення війни в Шотландії.....	38
3 Англія в період Столітньої війни. Війна Білої та Червоної троянд.....	41
3.1 Початок правління Едуарда III.....	41
3.2 Перший етап Столітньої війни.....	42
3.3 Правління Річарда II. Повстання Уота Тайлера.....	45
3.4 Джон Вікліф. Лолларди.....	48
3.5 Початок правління Ланкастерської династії. Генріх IV.....	50
3.6 Правління Генріха V. Відновлення Столітньої війни.....	51
3.7 Початок правління Генріха VI. Завершення Столітньої війни.....	53
3.8 Внутрішня політика Англії часів правління Генріха VI. Повстання Джека Кеда.....	54
3.9 Початок війни Червоної та Білої Троянд.....	56

3.10 Правління Едуарда IV. Продовження війни Троянд.....	59
3.11 Правління Річарда III. Завершення війни Троянд.....	62
4 Культура Англії другої половини XI – XV ст.	64
4.1 Культура Англії XI – XIII ст.	64
4.2 Формування англійської нації та англійської мови.....	66
4.3 Культура Англії XIV ст.	67
4.4 Розвиток англійської культури в XV ст.	70
Висновки.....	72
Хронологічна таблиця.....	76
Персоналії.....	78
Термінологічний словник.....	83
Питання для самоконтролю.....	88
Теми індивідуальних завдань.....	89
Список літератури.....	89

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Тема	Годин
1 Нормандське завоювання Англії. Правління норманської династії	2
2 Англії в роки правління династії Плантагенетів	2
3 Англія в період Столітньої війни. Війна Білої та Червоної троянд	2
4 Культура Англії другої половини XI – XV ст.	2

ВСТУП. Хронологічні рамки та періодизація історії середньовічної Англії

Середньовіччя в Англії, як і в усій Європі тісно пов'язано зі становленням і розвитком феодальних відносин в суспільстві. Середньовіччя в Британії охоплює період з кінця V по кінець XV століття. Англосаксонська доба в британській історії тривала з 449 по 1066 р. і відповідала ранньому Середньовіччю. Цей час характеризується поступовим становленням феодальних відносин на Британських островах. Період правління норманської династії та династії Плантагенетів до початку Столітньої війни (з 1066 по 1337 р.) – це високе Середньовіччя, час максимального розвитку феодальних відносин. Епоха Столітньої війни та війни Троянд (з 1337 по 1485 р.) – доба пізнього Середньовіччя, поступового занепаду феодалізму і зародження капіталістичних відносин в Англії.

1 НОРМАНДСЬКЕ ЗАВОЮВАННЯ АНГЛІЇ. ПРАВЛІННЯ НОРМАНДСЬКОЇ ДИНАСТІЇ

План лекції

- 1.1 Смерть Едуарда Сповідника. Династична криза в Англії.
- 1.2 Битва при Гастінгсі. Завершення завоювання Англії.
- 1.3 Правління Вільгельма Завойовника.
- 1.4 Наслідки нормандського завоювання Англії.
- 1.5 Вільгельм II Рудий
- 1.6 Правління Генріха I.
- 1.7 Економіка Англії XI – XII ст. Остаточне впровадження феодальних відносин.
- 1.8 Династична криза і громадянська війна.

1.1 Смерть Едуарда Сповідника. Династична криза в Англії

Едуард Сповідник, син саксонського короля Етельреда та нормандки Емми, під час правління данців довгий час був вимушений переховуватись в Нормандії. Після смерті данського короля Гардиканута він в 1042 р. був запрошений англосаксонськими магнатами на англійський престол, але міцної опори в суспільстві не мав.

У результаті протягом майже всього свого правління Едуарду доводилося узгоджувати свої дії з магнатами, перш за все з Годвіном, а пізніше – з його сином Гарольдом. У 1045 р. король одружився з дочкою Годвіна Едітою. Проте Едуард намагався проводити власну політику, щоб мати надійну підтримку. На королівській службі опинилось багато вихідців з Нормандії, яким Едуард жалував землі і домагався їх призначення на церковні посади. Так само англосаксонська знать була незадоволена засиллям нормандців.

В 1051 р. король Едуард звинуватив всесильного ерла Годвіна в зраді і примусив тікати з Англії, водночас уклавши тісний союз з нормандським герцогом Вільгельмом. Однак через рік Годвін зумів повернутись і добитись вигнання нормандських радників короля. Після смерті Годвіна в 1053 р. реальна влада в

країні поступово опинилась в руках його сина Гарольда, тоді як Едуард Сповідник займався переважно церковними справами.

Бездітний Едуард хотів бачити своїм спадкоємцем нормандського герцога Вільгельма, водночас як більшість знатних осіб Англії підтримувала кандидатуру Гарольда, сина Годвіна.

Після смерті Едуарда Сповідника 5 січня 1066 р. розгорнулася гостра боротьба за владу. Англосаксонські магнати проголосили королем Гарольда II, і він міг стати родоначальником нової династії. Було, однак, зрозуміло, що початок його правління обіцяє бути неспокійним, оскільки герцог Вільгельм, отримавши звістки про смерть Едуарда і сходження на престол Гарольда, відразу почав приготування до військового походу.

Для Вільгельма все складалося вдало. На континенті у нього практично не залишилося супротивників. Французький король Генріх I помер в 1060 р., залишивши трон малолітньому Філіпу I. У французьких володарів, формальних сюзеренів Вільгельма, не було сил, щоб чинити на нього тиск або захопити Нормандію в разі його невдачі. У цей час фактичним регентом Франції був Болдуїн, граф Фландрії. Саме Болдуїн опікувався малолітнім королем, і цей самий Болдуїн був тестем Вільгельма і вельми йому благоволив. Потім Вільгельм заручився підтримкою Папи Римського Олександра II, який благословив його справу.

1.2 Битва при Гастінгсі. Завершення завоювання Англії

Гарольд знав про приготування Вільгельма і вжив своїх заходів. Його армія і флот стояли напоготові – на півдні. Проте перший удар було завдано не там. Брат Гарольда Тостіг, який програв йому боротьбу за владу, все ще мріяв про помсту. Він шукав якогось союзника, щоб самому повернутися і відвоювати Нортумбрію, і нарешті він знайшов потрібну людину – Харальда Суворого, конунга Норвегії.

У вересні 1066 р. норвезьке військо приплило по річці Хамбер в Нортумбрію. Харальд Суворий і Тостіг рушили маршем на Йорк. Перед Гарольдом Англійським встала жорстока дилема. Ситуація вимагала, щоб він відправився на північ, відвів загрозу і якомога швидше повернувся чекати Вільгельма. Гарольд повів своє військо до Йорку; вони просувалися настільки стрімко і

непомітно, що загарбники про це не дізналися, поки не зіткнулися з ними віч-на-віч. Зустріч відбулася біля Стемфордського мосту, в восьми милях від Йорка, 25 вересня 1066 р.

Гарольд, бажаючи зберегти своє військо для битви з Вільгельмом, запропонував Тостігу Нортумбрію, сподіваючись тим самим позбавити Харальда Суворого його союзника і поставити норвежців перед вибором – або відступити, або потерпіти неминучу поразку. Тостіг, не бажаючи виглядати зрадником в очах конунга, якого він же і втягнув у цю справу, поцікавився, яка частина англійської території може бути відступлена Норвегії. Згідно з легендою, Гарольд відповів: «Сім футів англійської землі для могили або трохи більше, оскільки конунг такий високий». Гарольд стримав свою обіцянку. Вороги були повністю знищені. Харальд Суворий загинув. Тостіг також загинув у битві, і півночі ніщо не загрожувало.

Це був зоряний час Гарольда, але на цьому його удача і закінчилася. Однак не закінчувалося незвичайне везіння герцога Вільгельма. Весь серпень він чекав південного вітру, який міг би віднести його кораблі на північ через Ла-Манш. Якби нормандський флот підійшов в серпні, Гарольд зумів би влаштувати йому гідну зустріч, здобути перемогу і потім вже зміг би спокійно піти на північ. Якби попутний вітер не подув і восени, Вільгельму довелося б розпустити своє військо на зиму, а зібрати його навесні, можливо, вже не вдалося б.

Однак вийшло так, що південний вітер подув ні занадто рано, ні занадто пізно, а саме вчасно. Вільгельм висадився на південному узбережжі Англії 28 вересня 1066 р., через три дні після битви біля Стемфордського мосту, коли все військо Гарольда було на півночі. Нормандське військо, в якому лише третину становили нормандці, а інші дві третини – найманці, спокійно висадилось на берег в Суссексі біля міста Гастінгс.

Однак Вільгельм був обачний. Він не став відразу просуватися всередину країни, ризикуючи несподівано зіткнутися з Гарольдом. Замість цього став споруджувати укріплення на березі в межах досяжності своїх кораблів, щоб можна було відступити в разі необхідності, і чекав. Звістка про вторгнення Вільгельма досягли вух Гарольда 2 жовтня. З усією можливою швидкістю він кинувся на південь.

Гарольду варто було б зробити зупинку, щоб його воїни відпочили, а сам він зміг зібрати більше людей, закликавши своїх підданих до зброї. Але Гарольд цього не зробив. Мабуть, занадто окрилений своєю блискучою перемогою над норвежцями, він розраховував на другий такий же блискавичний успіх. Гарольд пройшов через Лондон, не давши своїм людям віддихатися, і був на південному узбережжі 13 жовтня, через одинадцять днів після того, як отримав звістку про висадку Вільгельма.

Дві армії зустрілися. Ядро нормандської армії становили півтори тисячі кінних лицарів, величезна сила на той час. Лицарі були легко озброєні. Були також стрільці з їх короткими арбалетами. Сакси, зі свого боку, відмінно билися сокирами і списами. У Гарольда було сім тисяч чоловік, і чисельністю його військо перевершувало нормандців, однак це мало що змінювало, оскільки більшу частину його армії складала ополченці-селяни.

Вільгельм розумів силу ворога. Він вислав вперед кінноту, але атака була відбита. Тому Вільгельм наказав своїм людям розвернутися і швидко відходити, і сакси, натхнені близькою перемогою, кинулися їх переслідувати. Але воїни Вільгельма не відступали в паніці, вони під командою герцога виконували чітко спланований маневр. Сакси, зі свого боку, переслідували їх в цілковитому безладді, кожен сам по собі, і, коли нормандці повернулись і вступили в бій, їм протистояла неорганізована юрба, яку не становило жодних проблем перебити. Брати Гарольда загинули, і наприкінці дня одна з стріл потрапила королю в око, убивши його на місці. Тепер сакси залишилися без командувача, і битва закінчилася повною перемогою нормандців [7, р. 105–107].

В битві при Гастінгсі був знищений цвіт саксонської знаті. Ця битва вирішила долю Англії, де тепер повинні були правити нормандці.

1.3 Правління Вільгельма Завойовника

Після перемоги при Гастінгсі Вільгельм попрямував до Лондона. Навіть великі міста, такі як Дувр, Кентербері, Вінчестер, здавались без бою. Лондон теж віддав себе на милість переможця, після чого Вільгельм проголосив себе королем Англії. Він вважав, що англосакси, які зазнали поразки, будуть змушені визнати його

права. Справді, багато з найвпливовіших англійців, у тому числі й архієпископ Кентерберійський Стиганд, поспішили принести йому васальну клятву, а архієпископ Йоркський Елдред висловив готовність провести церемонію коронації Вільгельма I у Вестмінстерському абатстві.

Нормандські барони, що прибули з Вільгельмом, були налаштовані добряче поживитися за рахунок англійців. Як нагороду за доблесть, проявлену при завоюванні Англії, вони отримували від Вільгельма щедрі дари, зокрема й великі земельні угіддя.

У цей час ті англійці, які не бажали визнавати Вільгельма своїм королем, згадали про Едгара Етелінга, онука Едмунда Залізнобокого і останнього нащадка англосаксонських королів. Едгар не відрізнявся особливою відвагою, але одне його ім'я приваблювало до нього безліч прихильників. Вільгельм не чекаючи, поки вороги отримають підкріплення, обрушився на їхнє військо. Бунтівники були розбиті, а Едгару довелося тікати до Шотландії. Це сталося у 1068 р. Але й після цього дух англійців не був зламаний. По всій країні на норманів відбувалися напади. Страх спонукав норманів жити в укріплених вежах-замках, які почали рости по всій Англії.

Після втечі Едгара Етелінга незабаром з'явився новий лідер – Херевард, знатний англієць датського походження, який невдовзі отримав прізвисько Пильного. Англосакси в пошуках порятунку від злочинів нормандців ховалися на болотах так званого Болотного краю. Біженці охоче визнали Хереварда своїм вождем. Його люди неабияк докучали норманам, зазнаючи при цьому мінімальних втрат. Незабаром, проте, успіх відвернувся від відважного англійського ватажка. Зрадник видав нормандцям таємну стежку через болота, і англійці були розбиті. Відважні дії Хереварда не могли завадити зміцненню влади норманів в усій Англії. Вільгельму вдалося запобігти спробам валлійців і скоттів вторгнутися на його територію, а знекровлений англійський народ змушений був змиритися перед Завойовником.

Військова перемога Вільгельма Завойовника була закріплена серією заходів, які вирішили ще одне велике завдання — забезпечили повну перемогу феодалізму в країні. Реальними правителями графств стали призначені королем шерифи. При

цьому колишні англосаксонські управлінські структури на місцях – збори сотень та графств, старовинне народне ополчення вільного селянства – зберігалися у недоторканності. Збори були використані новою владою для збору податків, провадження судових справ, провадження у життя урядових розпоряджень. Зберігши атрибути колишньої адміністративно-державної організації, Вільгельм переніс до Англії феодално-ленну систему Нормандії, систему феодалного сюзеренітету. Вільгельм оголосив усі землі королівства своєю власністю. Конфіскація земель бунтівників звільнила величезні території. Їх перерозподіл між нормандцями та вірними королю англосаксами здійснювався таким шляхом, що в Англії не сформувалися умови для виникнення політичної роздробленості та анархії, властивої практично всім країнам Європи. Проведення такої далекоглядної політики було пов'язано з тим, що конфіскації йшли поступово, безсистемно, тому землі нових магнатів не становили єдиного територіального цілого. До того ж, нові феодали були зобов'язані земельними придбаннями тільки королю. За землю вони були зобов'язані нести реальну військову службу та надавати так звану грошову допомогу королю [7, р. 118–119].

У 1087 р. Вільгельм наказав усім феодалам, світським та духовним, зібратися в Солсбері і скласти присягу вірності. Цим актом забезпечувався прямий зв'язок короля з усіма землевласниками. Військова служба повинна була відбуватися тільки на користь короля, чим у зачатку ліквідувалася основа ведення приватних війн. У такий спосіб було закладено основи своєрідної феодалної англійської системи, сильної королівської влади та ранньої централізації Англії, яка, насправді, не знала періоду феодалної роздробленості. Одну сьому частину землі під час перерозподілу король залишив за собою як королівський домен. До королівських володінь було віднесено значну частину лісів, перетворених на мисливські заповідники. Королівськими були оголошені всі приморські міста. Цим забезпечувалася матеріальна незалежність та заможність корони, а розташування королівських вотчин у різних районах Англії створювало контроль над сусідами-васалами.

Однією з найважливіших опор Вільгельма була церква. У ній він змінив всіх прелатів. Віддані йому єпископи та абати засідали

у королівській раді. Він обдаровував церкву землями та привілеями. Вільгельм відокремив церковні суди від світських: надалі всі справи, що стосуються церкви, мали розбиратися не в судах сотень, а у спеціальних церковних судах. Але, посилюючи вплив церкви як своєї ідеологічної зброї, король не хотів посилення в Англії влади папи римського. Усі папські розпорядження, рішення єпископських зборів потребували королівського схвалення. Ніхто з васалів короля не міг бути відлучений від церкви інакше, як із дозволу короля.

Коли опір підкореного народу було зламано, Вільгельм захотів точніше дізнатися про те, чим він володіє у своєму королівстві. Так вперше в історії країни було проведено поголовний перепис населення та майна кожного з підданих Вільгельма. Результати цієї кропіткої роботи було занесено до так званої «Книги Страшного суду». Ця книга отримала таку назву тому, що в неї заносилися відповіді людей, що давалися з таким же страхом і щирістю, з якою слід відповідати в день Страшного суду перед Господом. Для проведення цього перепису в 1086 р. країна була розбита на сім областей, а потім зібрані в них дані було зведено у два величезні томи.

Перепис населення переслідував двояку мету: отримати відомості для збору податків та інформувати короля про багатства та землі його підданих.

У мирний час апетити нормандських баронів, що становили оточення Вільгельма, зросли украй. За свої колишні послуги вони вимагали нових і нових нагород у вигляді земельних наділів. Не поступалося баронам у своїх претензіях і жадібне нормандське духовенство. Це прямо позначалося збільшенням податків, якими оподатковувалися всі записані до «Книги Страшного суду» [16, р. 112].

Завдяки жорсткій централізації влади Вільгельму вдалося тримати під контролем своїх буйних васалів. У боротьбі з баронськими амбіціями король мудро спирався на англійців, які бачили в нормандських місцевих феодалах винуватців своїх утисків. Однак любові народу Вільгельм так і не знайшов.

У 1087 р. Вільгельм I відправився в Руан – між Нормандією і Францією виникла суперечка стосовно прикордонних територій. Військо Вільгельма зайняло спірну територію. Нормандці

пограбували французьке місто Мант. Під час цих подій Вільгельм не впорався зі своїм конем, зазнав важкої травми і помер 9 вересня 1087 р. [17, р. 77].

1.4 Наслідки нормандського завоювання Англії

Завоювання Англії Вільгельмом Нормандським мало найважливіші наслідки для подальшого розвитку. Об'єднання англійських та нормандських земель під владою єдиного правителя сприяло розширенню економічних та культурних зв'язків Англії. Крім того, з остаточним підкоренням країни і розподілом земель між нормандцями завершився процес феодалізації Англії, що прискорив закріпачення сільських жителів.

Нормандці принесли до Англії вищу французьку культуру. Після нормандського завоювання 1066 р. в країну ринула хвиля переселенців з континенту; переважно це були городяни – ремісники і торговці. Вони селилися в англійських містах або замках нормандських баронів, а своєю діяльністю сприяли поживленню англійського міського життя.

Згодом, нормандські звичаї увійшли в побут англійців. Зокрема, разюче змінився традиційний чоловічий одяг. Століттями англосаксонський чоловічий костюм практично не змінювався і складався з короткої туніки, що щільно прилягала до тіла, та широкого довгого плаща, що накидався поверх неї. У XII ст. це вбрання було поступово витіснене нормандським, що складалося з довгої просторої куртки, поверх якої носили короткий плащ. Нормандці були набагато більш розбірливими в їжі. Вони познайомили корінне населення Англії із заморськими стравами, наприклад паштетами з різних сортів м'яса, солодкими пирогами, тонкими винами. Проте всі ці делікатеси з'являлися лише на столах найбагатших англосаксів, тоді як іншим доводилося задовольнятися звичною простою та грубою їжею. Після нормандського завоювання 1066 р. стара англосаксонська знать була витіснена нормандськими баронами. Нормандці користувалися такою владою, що могли розорити будь-якого зі своїх англосаксонських сусідів. Тримаючись з корінним населенням вкрай гордовито, завойовники продовжували

говорити своєю мовою, яка була нормандським діалектом французької. Мова іноземців стала мовою англійського судочинства. Для англосаксів, які бажали чогось досягти, було важливо навчитися говорити мовою панівної верхівки.

1.5 Вільгельм II Рудий

У Вільгельма було троє синів: Роберт, Вільгельм та Генріх. Старшому він залишив герцогство Нормандію, другому – Вільгельму Рудому — корону Англії, Генріх отримав лише грошову винагороду 5 тис. фунтів стерлінгів. Вільгельм II (1087–1100), отримавши звістку про смерть батька, який помер у Нормандії у 1087 р., захопив скарбницю та через 17 днів був коронований архієпископом Кентерберійським Ланфранком. Архієпископ був головним сподвижником Вільгельма I, главою королівської ради, активним провідником церковної політики короля. Після смерті Ланфранка у 1089 р. новий король розпочав боротьбу з церквою, метою якої було, у тому числі, використання частини церковних доходів. Для цього він довго не призначав архієпископа, забираючи доходи вакантного престолу. Цю систему Вільгельм II практикував зі усіма церковними бенефіціями. Коли, нарешті, за чотири роки був призначений новий глава церкви – знаменитий Ансельм Кентерберійський, король відпустив його до Риму за посвятою в сан, а сам знову захопив церковні прибутки. В останні роки правління Вільгельма Рудого Ансельм вважав за краще залишатися в Римі. Це було початком тривалої боротьби корони і церкви в Англії, що розтяглась на віки, початком боротьби королів із папою Римським [9, р. 198–199].

Загалом за Вільгельма II зберігається і навіть зміцнюється тенденція подальшого посилення королівської влади. Але йому не вдалося зберегти розумні межі цього. Почалися зловживання владою, що проявилось в тиску як на всі верстви населення, так і на церкву. Синам – спадкоємцям своїх васалів – король дозволяв вступати у володіння лише після сплати доволі високого податку, іноді його сума дорівнювала вартості маєтку. Доки сума не виплачувалася, король тримав манор у своїх руках, отримуючи з нього доходи до скарбниці. Король зловживав правом опіки

малолітніх спадкоємців, він обмежував судові права феодалів. При Вільгельмі II була посилена суворість законів про заповідні королівські ліси, запроваджених ще його батьком. Справа доходила до того, що за вбивство оленя загрожувала страта. Коли король подорожував зі своєю свитою країною, народ розбігався лісами, як від ворожого вторгнення. У 1100 р. під час полювання Вільгельм Рудий був убитий невідомою стрілою. Чи була це випадковість чи навмисне вбивство, довести так ніхто не зміг. Важливо інше, невідома стріла позбавила Англію жорстокого гніту.

1.6 Правління Генріха I

Щойно молодший брат убитого, Генріх (а він, як кажуть сучасники, був присутнім на полюванні), почув про те, що сталося, він вирушив до Вінчестера, де у тіла загиблого невелика група баронів обрала його королем Англії під ім'ям Генріха I (1100–1135). Традиція того часу нагородила його прізвиськом Боклерк, в перекладі «Добрий писар».

Через два дні він коронувався у Вестмінстері, звернувшись до підданих із маніфестом, відомим як «Хартія вольностей Генріха I». У цьому документі Генріх I обіцяв знищити погані звичаї, якими несправедливо була обтяжена Англія. По суті, Генріх повернув закони Едуарда Сповідника зі змінами, зробленими у них його батьком Вільгельмом.

Наприкінці 1100 р. Генріх I одружився з дочкою шотландського короля, родичкою англосаксонських королів, чим дуже догодив англосаксам і викликав незадоволення нормандських феодалів. Результати такої політики далися взнаки негайно. На початку 1101 р. до Англії повернувся старший брат Генріха Роберт, який був учасником хрестового походу, і зажадав захоплену корону. Барони стали на його бік. Але церква та англосакси відмовилися підтримати опозицію. Врешті був укладений мир. Роберт визнав Генріха англійським королем. Прибічники Роберта дорого заплатили за його підтримку: їхні землі було конфісковано та приєднано до королівського домену [17, р. 85].

Відносно церкви Генріх I продовжив політику батька, але становище ускладнилося суперечкою про церковну інвеституру.

Архієпископ Ансельм Кентерберійський, який жив у вигнанні при Вільгельмі Рудому, був запрошений Генріхом I повернутись у країну. Але, повернувшись, він відмовився принести васальну присягу, коли вступав у володіння землями, що належали Кентерберійському архієпископству. Тривала боротьба короля з архієпископом, яка, щоправда, не прийняла жорстких форм, закінчилася компромісом: Генріх відмовився від права давати єпископам церковну інвеституру, але зберіг за собою право вимагати від духовенства (архієпископів, єпископів, абатів) клятву васальної вірності.

При Генріху I складається центральний апарат управління. Влада короля стає необмеженою. Він видавав закони, стягував податки за згодою Великої королівської ради, у якій переважали великі світські та духовні феодалі. Збиралась рада тричі на рік. Фактично керувати країною мала королівська курія. Вона складалася зі сподвижників короля як знатного, так і незнатного походження. Мала рада була, по-перше, вищою судовою установою і в такому разі називалася Королівською курією, по-друге, вона була найвищою фінансовою установою і в цьому випадку називалася Палатою шахівниці. Казначейство отримало таку назву тому, що шерифи графств доходи, що привозили з доменів, передавали за столом, вкритим картатим сукном. Ці суми пересувалися по клітинах сукна. Відбувалася ніби гра у шахи.

На чолі Малої ради стояв юстиціарій – головний помічник короля. Від нього залежали канцлер та скарбник. Канцлер – особа духовна, спочатку був секретарем короля, потім – державним секретарем. Скарбник завідував королівською скарбницею, що зберігалася у Вінчестері. Організація суду та фінансів при Генріху I сприяла зміцненню королівської влади.

1.7 Династична криза і громадянська війна

У 1135 р. Генріх I помер, не залишивши спадкоємців чоловічої статі. Його син загинув за рік до смерті батька, коли в протоці Ла-Манш потонув «Білий корабель» із великою кількістю знатних осіб. Залишилась тільки дочка Матильда, вдова німецького імператора та дружина французького графа Жоффрау Анжуйського, яка за нормандськими законами не могла

успадкувати трон. Від другого шлюбу вона мала сина Генріха, якого Матильда і мала намір посадити на англійський престол. Другим претендентом на англійську корону став онук Вільгельма Завойовника від дочки Аделі, племінник померлого короля Генріха I, Стефан, граф Блуаський (1135–1154). Стефана підтримали городяни Лондона та більшість англійських баронів. Головною причиною цього стало небажання підкорятися іноземцям, які з'явилися в країні, якби корона дісталася Матильді. Однак Стефан теж привів до Англії армію найманців. Щоб забезпечити собі вірність баронів, Стефан дозволив їм будувати свої замки. Їм надавались графські титули, роздавались королівські землі та пенсії. Стефан дав баронам хартію, за якою в їхніх руках виявилися великі привілеї: суд, карбування монети, збирання податків. За кілька років барони збудували понад тисячу замків, що стали осередками феодалної анархії.

Матильда, не бажаючи миритися з обставинами, висадилася із військом на англійський берег. Почалася феодална війна між угрупованнями Стефана та Матильди. Країна розділилася на дві частини: південний схід підтримував Стефана, захід – Матильду. Війна йшла зі змінним успіхом: барони переходили з боку на бік, не бажаючи мирної угоди. Настала анархія, якої Англія не знала раніше, вона тривала 19 років.

З великими труднощами лондонським городянам і церкві в 1153 р., коли вже все населення знемагало від війни, вдалося почати переговори між противниками. Було укладено договір, яким Матильда зі своїми прибічниками визнала Стефана англійським королем. Стефан, у свою чергу, погодився визнати спадкоємцем сина Матильди. Король повинен був провести ряд реформ, які б усунули причини та наслідки смуту. Короні поверталися захоплені баронами королівські прерогативи; баронські замки мали бути зруйновані; загони озброєних людей слід було розпустити; незаконно захоплені землі поверталися тим власникам, в руках яких вони були при Генріху I; вводилася загальна для держави монета [7, р. 139–140].

Стефан Блуаський помер через 6 місяців після укладання договору, і справа реформ англійської держави перейшла до рук Генріха II, засновника Анжуйської династії, або династії Плантагенетів.

2 АНГЛІЯ В РОКИ ПРАВЛІННЯ ДИНАСТІЇ ПЛАНТАГЕНЕТІВ

План лекції

- 2.1 Прихід до влади династії Плантагенетів.
- 2.2 Реформи Генріха II.
- 2.3 Річард I Левове Серце. Епоха хрестових походів.
- 2.4 Правління Іоанна Безземельного.
- 2.5 «Велика хартія вольностей».
- 2.6 Громадянська війна та виникнення парламенту.
- 2.7 Правління Едуарда I. Становлення станово-представницької монархії.
- 2.8 Війни за Уельс та Шотландію.
- 2.9 Правління Едуарда II і завершення війни в Шотландії.

2.1 Прихід до влади династії Плантагенетів

Плантагенети були родичами королів Нормандської династії за жіночою лінією, тому новою династією вони можуть вважатися досить відносно. З цього часу і до закінчення Столітньої війни в середині XV ст. Англія виявилася міцно пов'язаною, принаймні, у своєму зовнішньополітичному житті, із Францією. Першим Анжуйським королем став син онуки Вільгельма Завойовника Матильди Генріх II (1154–1189). Батьком його був граф французької провінції Анжу Жоффрау, який мав в гербі зображення квітки дроку. Від латинської назви цієї рослини і походить прізвисько Плантагенет.

Генріх Анжуйський ще до обрання на англійський престол був найбільшим французьким магнатом. Від матері він отримав Нормандське герцогство, від батька, який помер у 1151 р., Анжу, Турень, Мен, Пуату. У 1152 р. він одружився з Елеонорою Аквітанською, колишньою дружиною французького короля Людовіка VII, яка принесла Генріху в посаг величезне південно-західне герцогство Аквітанія.

Генріх коронувався у Вінчестері 19 грудня 1154 р. у віці 21 року. Ставши королем, Генріх II взявся за відновлення розхитаного епохою смути престижу королівської влади та всього

державного порядку. Головним напрямком діяльності цього короля був подальший розвиток системи управління державою. За прикладом своїх попередників він видав «Хартію вольностей», але дуже коротку. В цьому документі проголошувалось відновлення законів його діда Генріха I. Було видано розпорядження про вигнання найманих загонів баронів, про зруйнування побудованих під час смути незаконних замків. Королівські домени, що перейшли у приватні руки, повернули короні. Діяльність органів державної влади у центрі та на місцях була відновлена, незважаючи на спротив феодалів.

2.2 Реформи Генріха II

Після відновлення порядку король розпочав важливі реформи.

Перетворення Генріха II розпочалися з реформи англійської церкви. Її привілеї були широкими ще з епохи Вільгельма, але разом з тим церква була повністю підконтрольна короні. Стефан значно розширив її прерогативи. Церковна юрисдикція цілком відокремилася від світської. У віданні церкви виявилися і деякі цивільні справи. Покарання, які накладали церковні суди на своїх кліриків, відрізнялися м'якістю порівняно з вироками світських судів, що приводило до численних тяжких злочинів з боку представників духовництва. Сенс церковної реформи Генріха II полягав у такому: зберігши церковну юрисдикцію, введену ще Вільгельмом, повернути церкву під владу держави. У різку опозицію королю встав архієпископ Кентерберійський Томас Бекет, який вважав, що англійська церква, як і будь-яка інша, має підкорятися папському престолу, а не державі, бути рівною світській владі і навіть вище за неї.

Томас Бекет з народження та виховання був світською людиною. Після вступу на престол Генріха II в 1154 р. він був призначений королем канцлером Англії. На цій посаді Бекет відзначився як суддя, фінансист та дипломат, який захищав права короля навіть проти церкви. Бекет став не лише радником, чиновником, але другом, товаришем короля з розваг. Задумавши церковну реформу, Генріх II вирішив поставити на головну Кентерберійську кафедру країни свого друга та соратника. Король

переконав його прийняти духовний сан. Але як тільки Бекет у 1162 р. став архієпископом, він різко змінив свій спосіб життя. З придворного, що славився своєю щедрістю і розкішшю, він перетворився на суворого аскета, зануреного в молитви, науки, благодійні справи. Він відмовився від посади канцлера, виступив непримиренним ворогом реформи. У жовтні 1163 р. король зібрав у Вестмінстері велику Раду, від якої вимагав затвердження закону про реформу церковних судів. Томас Бекет відмовився дати свою згоду. Король розігнав Раду і покинув Лондон [17, р. 91–92].

У січні 1164 р. Генріх II скликав в Кларендоні всіх єпископів та баронів, примушуючи їх дотримуватися звичаїв Генріха I щодо церковних судів. Радники короля виклали ці звичаї у 16 пунктах, відомих як «Кларендонські конституції». У них, зокрема, говорилося, що духовні особи, звинувачені в будь-якому злочині повинні бути судимі як королівським судом, так і церковним; і якщо вони викриті і зізнаються у своїй провині, церква більше не захищає їх. Архієпископи та єпископи, як усі прямі васали короля, повинні коритися королівським чиновникам, виконувати всі обов'язки, що лежать на їх феодах. Вони не мали права залишати королівство без згоди короля. Король мав право отримання доходів з вакантних кафедр, право опіки та призначення на церковні посади.

Бекет відмовився прикласти свою печатку до цього документу та визнати його обов'язковим для англійської церкви. Генріх II поклявся помститися колишньому соратнику та другу, чекаючи для здійснення помсти відповідного приводу. Коли Томас відмовився з'явитися до суду у справі якогось злочинного клірика, його самого звинуватили у порушенні васальних зобов'язань та засудили до штрафу. Томас апелював до Риму і наказав своїм єпископам відлучати від церкви всіх, хто визнає його осуд королівським судом. Після цього він утік на континент. Вигнання Бекета тривало шість років.

У 1170 р. відбулося вимушене примирення Генріха II з Томасом Бекетом, але миру так і не настало. Прибувши в Англію, Томас почав викривати своїх ворогів. Король був у цей час у Нормандії. Дізнавшись про дії Бекета, він вигукнув в люті: «Невже серед усіх цих боягузів, яких я годую, немає жодного, хто б помстився за мене цьому жалюгідному клірику?» У результаті

група лицарів з'явилася в Кентербері і, увірвавшись до собору, вбила архієпископа біля вівтаря. Папа римський у покарання наклав на Англію інтердикт, загрожував відлучити короля від церкви. Духовенство збуджувало народ проти Генріха II. У цій ситуації королю нічого не залишалось робити, як тільки здатися. Сталося це на принизливих для короля умовах. Генріху довелось прилюдно каятись і принести клятву, що він більше не вийде з-під влади папи римського. Статті «Кларендонської конституції» було скасовано. Король відмовився від проведення церковної реформи. Це було його повною поразкою [9, р. 180–181].

Спроба Генріха II визначити межі юрисдикції церковних судів була частиною програми задуманої ним загальної судової реформи, яка відіграла величезну роль у подальшій історії країни. Для розслідування земельних позовів між сеньйорами і васалами існували феодальні суди (курії). Головами цих судів були самі сеньйори. Для селян місцем суду була помісна курія, в якій головував службовець лорда, та її членами були самі селяни. Сеньйори, крім того, мали певну частину кримінальної та поліцейської юрисдикції, яка в основному належала судам сотні та графства. Судочинство у дореформений час в Англії базувалась на клятвах та ордаліях. Найменша обмовка в тексті клятви вважалась свідченнями неправоти чи винності того, кого хотіли очистити цією клятвою. Окрім клятви судді вдавалися до особливих способів дізнатися думку божества – ордалій. Якщо обидві сторони не могли за допомогою клятви довести свою правоту, вдавалися до додаткових засобів – випробувань водою, розпеченим залізом, до судового поєдинку.

Крім божого, обрядового суду на континенті виникає інквізиційний процес (розслідування) як королівський привілей. Звідти, зокрема з Нормандії, в епоху завоювання інквізиційний суд прийшов до Англії. З цього часу розслідування через присяжних зайняло чільне місце у діяльності державних органів. Судовий вирок було відібрано у божества і віддано людям, які знають суть справи. Генріх II перетворив цей суд із королівського привілею на надбання всіх підданих королівства. До кінця XII ст. розслідування через присяжних стало невід'ємною частиною як громадянського, так і кримінального процесів. Інквізиційний королівський суд

сприяв зростанню королівських доходів, посиленню владних повноважень центрального уряду.

Нова форма судового процесу не була обов'язковою. Всяка вільна людина мала право вибору між новою та старою формою суду. За право користуватися новою формою, за наказ короля провести розслідування через присяжних треба було платити певну суму у королівське казначейство. Позови від вілланів не були підсудні королівському суду і були, як і раніше, у компетенції помісного суду феодала

Ще однією важливою реформою Генріха II стала військова. Військо Англії після нормандського завоювання складалось з народного ополчення та феодалного війська. Англійський король не міг задовольнятися 40 днями служби васалів. До того ж феодалів-лицарів було небагато; їх не вистачало для великих і тривалих експедицій. Генріх II дійшов висновку про необхідність замінити військовий обов'язок лицарів грошовим еквівалентом, а на отримані гроші наймати загони озброєних людей, часто тих самих лицарів. Так виникли «щитові гроші», податок на лицарські володіння, який замінював натуральну військову службу їх власників.

У зв'язку з цією реформою було здійснено реформу народного ополчення. У 1181 р. Генріх II видає «Асизу про озброєння», яка зобов'язала все вільне населення країни придбати зброю відповідно до матеріального стану. Кожен власник лицарського феода був повинен мати панцир, шолом, щит і спис.

Нестача природних ресурсів призвела до того, що в 1184 р. була прийнята «Лісова асиза», якою всі ліси Англії були оголошені власністю короля і перебували під його юрисдикцією.

Одночасно з наведенням порядку всередині королівства, Генріх II прагнув розширити зовнішній вплив Англії. Внаслідок експедиції 1158 р. в Уельс південна частина півострова визнала верховну владу англійського короля. Але у 1162 р. валлійці підняли повстання, яке Генріх II придушити не зміг. Це забезпечило Уельсу ще 100 років волі.

До часів Генріха II належить і початок завоювання Ірландії. Деякі англійські барони заходу країни втрутилися у боротьбу ірландських кланів і почали захоплювати землі на сході острова. У 1170 р. ірландці підняли повстання проти завойовників.

Посилення баронів в Ірландії становило загрозу політиці Генріха, створюючи там осередок баронської незалежності. У 1171 р. він сам вирушив до Ірландії, встановив зв'язки з ірландським духовенством та деякими вождями кланів, але церковні справи та повстання баронів у французьких володіннях відвернули його від Ірландії. Англійські володіння в Ірландії так і залишилися баронською колонією, що слабо пов'язана з метрополією [6, с. 22–24].

Шотландський король Вільгельм I Лев спробував укласти союз із Францією на протидію англійському впливу — цю політику шотландці вели з того часу протягом століть. Вільгельм зумів зобразити покірність Генріху, однак, коли англійський король виявився залученим у війну зовсім в іншому місці, він скористався ситуацією і вторгся у північні межі Англії, але опинився у полоні. Його не відпустили, поки він в 1174 р. не підписав договір, відповідно до якого він визнавав Генріха сеньйором всієї Шотландії.

Отже, до 1174 р. Генріх II безпосередньо або через своїх васалів правив Англією, Уельсом, Шотландією, прибережною територією Ірландії і половиною Франції.

Кінець правління Генріха II пройшов у боротьбі з французьким королем Філіппом II Августом, який підняв проти Плантагенета його синів. Молодий французький король поставив за мету об'єднати Францію, чому заважали анжуйські володіння англійської корони. Філіп II зробив ставку на розбрат у великій та недружній родині англійського монарха.

Алієнора Аквітанська народила Генріху чотирьох синів. Це були Генріх Молодший, який народився 1154 р., у той рік, коли його батько став королем; Річард, що народився 1157 р.; Джефрі, який народився 1158 р.; і Іоанн, наймолодший, улюбленець батька, що народився в 1166 р. Генріх II прагнув влаштувати долю своїх синів. Він зробив старшого сина принца Генріха своїм спадкоємцем, і його коронація, проведена архієпископом Йоркським, стала приводом для фатальної сварки з Бекетом. Другому синові Річарду він передав Аквітанію, спадкову провінцію його матері, а третій син Джефрі отримав Бретань. Четвертий, Іоанн, був надто молодий, щоб володіти чимось, і, через те, отримав прізвисько Іоанн Безземельний.

Французькі інтриги мали успіх і почався навіть заколот синів та їхньої матері проти батька. Але оскільки основна маса населення Англії не відгукнулася на заклики бунтівників, центром подій стали французькі провінції. У ході політичної боротьби останнього періоду царювання Генріха II помер спадкоємець престолу, старший син короля, відомий в історії країни як Генріх Молодий король. Незабаром загинув другий син Джефрі. Отже, у англійського короля залишилися лише два сини: Річард та Іоанн. Філіп II послідовно залучав на свій бік спочатку одного, потім іншого, незадоволених надто довгим правлінням батька. Дізнавшись про зраду молодшого сина Іоанна, якого найбільше любив, Генріх II тяжко захворів і помер у 1189 р.

2.3 Річард I Левове Серце. Епоха хрестових походів

Отримавши звістку про смерть батька, Річард захопив королівську скарбницю і наказав визволити з фортеці свою матір. Він був людиною величезної фізичної сили, відчайдушним сміливцем і прекрасним полководцем. Водночас Річард був поганим і недалекоглядним політиком, лицарем на королівському троні.

Прийшовши до влади, він взявся за виконання завдання, яке зайняло більшу частину його життя – боротьбу за Святі землі на території сучасних Лівану, Ізраїлю, Палестини. Ці землі, завойовані у попередньому Хрестовому поході сто років тому, перебували у небезпеці. У мусульман з'явився великий герой Саладін, який у 1187 р. здобув перемогу над армією хрестоносців і захопив Єрусалим. Європейські правителі та лицарі почали приносити клятви вирушити в Святу землю на визволення Єрусалима.

Старий Генріх II приніс таку клятву, як і принц Річард. У 1188 р. Генріх II, щоб зібрати гроші на цей похід, увів у своїх володіннях спеціальний податок. Він називався «саладіною», оскільки від кожного власника потрібно було віддати десяту частину свого доходу та рухомого майна. Але потім, коли все було готове, Філіп і Річард оголосили Генріху війну, і Хрестовий похід довелося відкласти.

Опинившись на троні, Річард не чекав. Йому для походу були потрібні гроші. Для цього він вирушив до Англії і продав все, що міг. Він продавав церковні посади, світські посади, права наслідування та привілеї. Він навіть продав Шотландію, повернувши її шотландському королю.

Через чотири місяці Річард усілякими способами – несправедливими, безрозсудними і часом жорстокими – зібрав потрібну суму, він був готовий до великих подвигів, які принесли йому славу, проте не звільнили Святу землю остаточно і нічого не дали самій Англії.

Похід, в якому брав участь Річард, назвали потім Третім хрестовим походом, і подвиги англійського короля стали останнім зльотом нормандського лицарства. У 1190 р. він прибув на Сицилію і вступив у суперечку з Танкредом, її останнім нормандським правителем.

Потім Річард відмовився від шлюбного союзу з сестрою Філіпа, з якою він був заручений, чим ще більше настроїв проти себе французького короля. Після цього Річард витратив два місяці і багато зусиль, щоб захопити Кіпр.

Нарешті, у червні 1191 р., через рік після того, як він виступив у похід, Річард прибув у Святу землю і приєднався до французької армії короля Філіпа. Християни вже довгий час тримали в облозі місто Акру на палестинському узбережжі, але мусульмани, схоже, не збиралися здаватися. Облога була переважно протиборством між Річардом і Філіпом, ніж боротьбою християн і мусульман. Потім, коли Акра нарешті впала, Річард повівся дуже неввічливо. Австрійський герцог Леопольд привів загін на допомогу і після захоплення міста поставив свій штандарт на одній зі стін. Річард, не бажаючи ні з ким ділити славу, наказав зняти прапор. Тоді Леопольд не міг дати гідної відсічі, але подію він запам'ятав [1, с. 398–399].

Після падіння Акри Філіп відправився додому, оголосивши себе хворим і присягнувшись, що не зачепить володіння Річарда. Річард рушив маршем на Єрусалим, проте так і не зумів його взяти. У 1192 р., уклавши з Саладіном трирічне перемир'я, Річард вирушив додому. Він зумів посваритися майже з усіма правителями в Європі і не мав достатньої армії, щоб прорватися через континент, де у нього всюди знаходилися вороги. Коли його

корабель зазнав аварії на околицях Венеції, він вирішив, що найбезпечніший спосіб повернутися додому — добиратися суходолом під чужим ім'ям. Однак Річарду важко було довго залишатися невпізнаним. У грудні 1192 р. неподалік Відня на Річарда напав і захопив в полон герцог австрійський Леопольд і передав його німецькому імператору Генріху VI, Річард погодився виплатити імператору величезну суму 150 тисяч марок і формально визнати імператора своїм сеньйором. Усі витрати лягли на плечі підданих Річарда [8, р. 85].

У 1194 р. Річард Левове Серце повернувся до Англії. Він залишався там стільки часу, скільки потрібно було, щоб коронуватися вдруге і щоб зібрати гроші; потім він вирушив на континент. Там Річард залишався до кінця своїх днів, ведучи боротьбу з Філіпом Августом. У 1199 р. під час облоги одного із замків, Річард був поранений стрілою в плече і невдовзі помер.

2.4 Правління Іоанна Безземельного

Річард був одружений двічі, але не мав дітей. Вмираючи, він змусив всіх своїх васалів визнати королем свого молодшого брата, якого коронували за всіма правилами у Вестмінстері. У 1199 р. Іоанну (1199–1216) було 32 роки. Він був лінивий і обтяжений низинними пристрастями. Неприборкане честолюбство штовхало його на необдумані вчинки.

Три великі події, в яких Іоанн зазнав повної поразки, відзначають його правління: боротьба з Філіпом II Августом, в якій він втратив майже всі свої володіння на континенті; боротьба з папою Інокентієм III, внаслідок якої Іоанн був такий принижений Римом, як ніякий англійський король до та після нього; боротьба з баронами королівства, результатом чого стало підписання «Великої хартії вольностей» — документа, який узаконив перемогу феодальної опозиції над королівською владою.

Континентальні володіння доставляли Плантагенетам багато клопоту і швидше були джерелом слабкості, ніж сили. Феодали у цих землях погано слухали свого англійського сюзерена. Між окремими частинами континентальних володінь майже не було зв'язку. Особливо складним становище стало у французьких володіннях при Іоанні.

У 1202 р. суд перів Франції звинуватив Іоанна у порушенні васальних зобов'язань відносно свого сюзерена, французького короля, і оголосив англійського короля винним у зраді. Цей вирок означав, що Іоанн не може з цього часу володіти жодним феодом на території Франції. Французький король, у свою чергу, має право відібрати їх у нього. Філіп II, спираючись на це рішення, у тому ж році вторгся до Нормандії і почав військові дії. До 1204 р. Іоанн втратив, крім Нормандії, всі споконвічні землі Плантагенетів у Франції: Анжу, Мен, Турень, Пуату. Під час цієї війни він безперервно брав з усіх верств населення великі суми грошей під приводом ведення воєнних дій. Так, у 1201 р. король зібрав баронів у Портсмуті, щоб вирушити з ними до Франції, але натомість відібрав у них гроші, взяті ними для військових витрат, а самих розпустив додому. Барони неодноразово намагалися протестувати. Але становище короля поки було досить міцним, оскільки всі інші верстви населення підтримували королівську владу [7, р. 180–181].

Ситуація різко змінилася у зв'язку із конфліктом Іоанна з папою Римським Інокентієм III, який мав великий авторитет. Конфлікт почався після смерті 1205 р. глави англійської церкви архієпископа Кентерберійського Вальтера Хьюберта. Папа запропонував кандидатуру Стефана Ленгтона. Іоанн відмовився прийняти папську кандидатуру. Незважаючи на незгоду короля, 17 липня 1207 р. Інокентій освятив обрання Стефана Ленгтона. У відповідь Іоанн захопив ті англійські церковні парафії, які тримали священники-італійці, та заборонив папським представникам в'їзд до Англії.

23 березня 1208 р. папою римським на Англію було накладено інтердикт, який порушив нормальне життя в країні. Припинилось хрещення дітей та відспівування померлих, заборонялися меси, служби на весіллях. Навіть єпископів, які померли в період інтердикту, ховали без обрядів та у неосвяченому місці. У відповідь король розправився з папськими прихильниками, позбавляючи їх землі та майна [9, р. 248–249].

Реакція країни на інтердикт була для папи несподіваною: Англія підтримала свого короля у його боротьбі з римським престолом. Тоді листом від 21 червня 1209 р. Інокентій III відлучив короля від церкви, а підданих від покори йому. Іоанн пішов на переговори, але почав їх затягувати. Врешті Інокентій III

розпорядився, щоб англійський престол зайняв французький король Філіп II Август, суперник Іоанна, який став готуватися до інтервенції до Англії. Лише в 1213 р. Іоанн вимушений був підкоритись папі римському. Стефан Ленгтон зайняв місце архієпископа Кентерберійського та відпустив королю його гріхи. В обмін Іоанн погодився передати своє королівство папі і правити їм як папський васал. Це було дуже принизливо, але мало певний сенс. Іоанн платив папі річну данину у тисячу марок, і цим його васальні зобов'язання обмежувалися. Натомість Іоанн міг бути упевнений, що Філіп не вторгнеться на територію Англії.

В 1214 р. Іоанн уклав союз з германським імператором Оттоном III і спробував повернути собі французькі володіння, але зазнав поразки і вимушений був відступити. Ця поразка перекреслила надії Іоанна повернути собі втрачені володіння, але вона виявилася благом для Англії. Поки існувала Анжуйська імперія, Англії доводилося задовольнятися роллю провінції нормандських завойовників. Її інтересами постійно жертвували заради континентальних інтриг. Але відтепер Англія не вважалася окраїною континентальної імперії. Вона перетворилася на повноправне королівство, що живе за своїми звичаями та законами і проводить свою політику. Процес поступового змішання нормандців і саксів від часу правління Іоанна став набирати обертів. Саме з часів правління Іоанна та втрати Нормандії ми можемо говорити про англійців як про єдину націю.

2.5 «Велика хартія вольностей»

Постійні поразки Іоанна привели до остаточної втрати ним авторитету. Незадоволені діями короля барони вимагали відшкодування своїх витрат на програну війну. Вони склали документ, перерахувавши все те, що, на їхню думку, було їхніми правами. Архієпископ Стефан Ленгтон був на боці баронів, як і взагалі ця церква. Клірики володіли великими землями та були зацікавлені у справедливості та дотриманні законів. Вони включили до документів статті, що стосуються церкви, і внесли до нього поправки, спрямовані на те, щоб справедливість і закон дотримувалися не лише щодо баронів, а й щодо лицарів, городян, купців тощо.

Коли королю Іоанну пред'явили цей документ, він, природно, не захотів його підписувати, оскільки встановлення сильно обмежували його владу. Проте Ленгтон, який виступав посередником, наполегливо вмовляв обидві сторони піти на поступки. Він навіть погрожував Іоанну повторним відлученням, якщо той не поставить свій підпис.

17 травня 1215 р. баронське військо увійшло до Лондону, звідти почали розсилатися листи до тих графів, баронів і лицарів, які ще залишалися на боці короля. Більшість запрошених прибули до Лондона і приєдналися до конфедерації. Король залишився тільки з невеликою свитою. 15 червня 1215 р. в долині Реннімед на березі Темзи Іоанну було представлено статті вимог баронів. Король вимушений був прикласти свою печатку до цього документа, який отримав назву «Великої хартії вольностей».

Ця Хартія є найдавнішим з конституційних актів Англії. Вона містить 63 статті і дає привілеї та їх гарантії всім станам Англії, крім залежних селян. Перша та остання статті підтверджують видані у попередній період привілеї церкви. 30 статей захищають інтереси баронів, сім статей – інтереси лицарів та вільних селян, три – інтереси городян. Баронські статті прагнуть захистити їх від зловживань короля правами феодалного сюзеренітету. Статті 12 та 14 обмежують всевладдя короля загальною радою королівства. Барони намагалися перетворити країну на феодалну державу, в якій король був би лише першим серед рівних йому аристократів. Виконання Хартії забезпечувалось створенням Комітету 25 баронів. Комітет повинен був охороняти привілеї баронів, мав право примушувати короля до дотримання хартії, до закликів країни до повстання. Барони також обіцяли містам збереження їхніх традиційних прав та привілеїв. Важливою умовою розвитку торгівлі у містах була одноманітність мір та ваг. Ряд статей Великої хартії підтверджував нові судово-адміністративні порядки, що склалися завдяки реформам Генріха II. В цілому «Велика хартія вольностей» була документом, що розширювали права баронів настільки, що вони виходили з-під дії королівської юрисдикції. Так створювалися правові підстави для формування незалежності феодалів від королівської влади, закладаючи підґрунтя для феодалних усобиць [4, с. 114].

Погоджуючись на підписання «Великої хартії вольностей», Іоанн не збирався її виконувати. Він чекав лише зручної нагоди, щоб відновити війну з баронами. Папа, що став тепер союзником короля, оголосив баронів бунтівниками та звільнив короля від необхідності дотримуватися хартії. Війна поновилась. До неї втрутився французький король Людовік IX. У самий розпал військових дій Іоанн помер. Однак «Велика хартія вольностей» продовжувала діяти, її кілька разів змінювали, і, нарешті, в 1225 р. вона набула того вигляду, в якому дійшла до нашого часу.

Англійські королі не завжди слідували її установам, і було багато періодів в англійській історії, коли її зовсім не брали до уваги. Проте її ніколи не забували зовсім. Для англійців вона залишалася письмовим свідченням обмеження влади короля, свідченням прав підданих, які король не міг порушувати. В Англії вперше перемиг принцип, який не був знайомий жодній іншій європейській країні того часу: закон вищий за владу короля.

2.6 Громадянська війна та виникнення парламенту

Наступником Іоанна став його син Генріх III (1216–1272). Безхарактерність та непостійність були відмітними рисами цього короля. Навколо короля годувалася безліч французьких родичів. У 1236 р. він одружився з герцогинею Елеонорою Провансальською, з якою в Англію приїхало багато французів. Генріх III щедро роздавав їм посади та землі, чим викликав різке роздратування баронів Англії.

У короля була важлива ідеологічна опора – папство, яка викликала у країні не менше роздратування, ніж французи. Папські легати збирали величезні гроші з англійської церкви. Гроші йшли на зовсім чужу для Англії боротьбу, яку вели папи з німецькими імператорами Гогенштауфенами. Папа втягнув Генріха III у цю боротьбу в Італії, запропонувавши натомість його молодшому синові Едмунду сицилійську корону. Весною 1258 р., незважаючи на поганий урожай минулого року та голод, король зажадав у баронів одну третину доходів країни на участь у військовій експедиції до Італії. Це призвело до вибуху незадоволення. Через кілька днів, 30 квітня 1258 р., барони пред'явили королю ультиматум. Вони зажадали від короля

вигнання всіх іноземців, призначення комісії з 24 осіб щодо реформ. Очолювали їх Симон де Монфор, граф Лейстерський, графи Глостерський та Герфордський. Королеві, що опинився бранцем баронів, довелося поступитися. 2 травня 1258 р. король видав дві прокламації, у яких оголосив про згоду на реформи і на обрання комітету 24-х, зобов'язувався дотримуватися всього, що вони запропонують, обіцяв скликати наступні збори через місяць в Оксфорді. Барони виробили петицію з докладним перерахуванням зловживань, які мав усунути комітет реформ.

11 червня 1258 р. барони і прелати з'їхалися в Оксфорд у повному озброєнні і привели з собою великі загони. Королю була представлена вироблена баронами петиція з 29 пунктів, яка отримала назву Оксфордські провізії. Оксфордська рада 1258 р. по суті встановила у країні баронську олігархію. При королі створювалася постійна колегія з 15 баронів, без згоди якої король не міг ухвалити жодного рішення. Замість Великої королівської ради вводилася рада 12-ти, що обирається баронами. Ця рада мала збиратися три рази на рік для обговорення державних справ разом із колегією 15-ти. Крім того, був обраний комітет 24-х баронів, який повинен був розпочати реформи. 20 жовтня король проголосив прокламацію про свою згоду з Оксфордськими провізіями [12, р. 22–23].

Вигнавши іноземців та обмеживши владу короля, новий уряд через розбіжності, що виникли серед баронів, зволикав із проведенням реформ. Така бездіяльність реформаторів викликала невдоволення лицарства. У жовтні 1259 р. лицарі зібралися у Вестмінстері, домігшись там прийняття так званих Вестмінстерських провізій, які відповідали інтересам лицарів, городян та верхівки вільного селянства. У цьому документі головним чином йшлося про зловживання у феодальних судах, чиновників у королівських судах, про заходи захисту вільних власників від свавілля феодалів.

Генріх III постарався використати незгоду серед своїх супротивників, щоб відновити своє колишнє становище. Він добився від папи Римського грамоти, яка звільняла його від будь-яких зобов'язань перед опозиційними силами. В цих умовах 1263 р. почалися військові дії. Війська опозиції склалися з лицарів, городян, студентів Оксфордського університету, вільних селян та

низки баронів. Очолив військо Симон де Монфор. Королівськими військами командував спадкоємець престолу Едуард.

Повсталі взяли міста Глостер, Брістоль, Дувр та підійшли до Лондона. Генріх III сховався у Вестмінстері. Симон де Монфор, спираючись на підтримку городян, увійшов до Лондона. До кінця року воюючі сторони погодилися звернутися до третейського суду французького короля Людовіка IX. Його рішення від 23 січня 1264 р. в Ам'єні (Ам'єнська угода) оголошувало Оксфордські провізії і розпорядження, на них засновані, такими, що не мають сили та відновлювало порядок, що існував до 1258 р. Рішення французького короля не задовольнило опозицію, і війна продовжилась. 17 травня 1264 р. відбулася битва при Льюїсі, у якій війська короля було розбито армією Симона де Монфора. Король зі спадкоємцем престолу Едуардом був узятий у полон переможцями.

Переможці уклали Льюїську угоду, яка визначила загальні засади управління країною. Фактично главою держави став Симон де Монфор, який взявся за проведення реформ. У червні 1264 р. від імені короля де Монфор розіслав розпорядження про те, щоб зборами графств були обрані по чотири лицарі і надіслані до Лондона для участі у зборах (парламенті) разом з магнатами та прелатами. В цьому парламенті було прийнято важливий документ, який мав залишатися в силі до кінця правління Генріха III і деякий час за його наступника. За цим документом при особі короля створювалась рада з 9 осіб, яка контролювала призначення на державні посади.

Для участі в наступному парламенті, який розпочав свою роботу 20 січня 1265 р., були запрошені не всі барони та прелати, а лише прихильники Симона де Монфора. Зате запросили по 2 лицарі від кожного графства та по 2 городянина від кожного міста. Саме 20 січня 1265 р. прийнято вважати початком функціонування повноважного британського парламенту.

Симон де Монфор недовго залишався протектором держави. Барони були незадоволені його діями. Невдоволення посилювалося ще й тому, що рух проти короля розростався, захоплюючи не лише лицарів та городян, а й широкі маси селянства. Селяни стали громити маєтки прихильників короля. Рух загрожував перерости у загальне повстання проти феодалів. Все це змусило більшість баронів шукати угоди з королем. Сину Генріха III принцу Едуарду

вдалося втекти з полону. Барони стали покидати Монфора і примикати до Едуарда. 4 серпня 1265 р. королівська армія розгромила військо графа Лейстерського при Івземі. Симон де Монфор був убитий в бою. Але війна тривала ще понад рік. У жовтні 1266 р. між воюючими сторонами було укладено мир. Умови його були викладені в «Кенілуертському едикті», виробленому комісією з чотирьох єпископів та восьми баронів та виданого королем 31 жовтня 1266 р. Цей документ відновлював всю повноту влади короля, йому поверталися володіння, які раніше належали короні, оголошувалися недійсними грамоти та інші документи, що виходили від Симона де Монфора та його прибічників. Водночас «Кенілуертський едикт» гарантував добровільне дотримання королем попередніх грамот та привілеїв. Прибічники Симона де Монфора поверталися під захист закону. Найважливішим результатом цього едикту стало збереження парламенту, до якого тепер запрошувалися представники всіх станів, крім залежних селян [3, с. 249–250].

2.7 Правління Едуарда I. Становлення станово-представницької монархії

У 1272 р. принц Едуард (1239–1307) перебував у Палестині. Він мав репутацію відважного воїна. Едуард узяв штурмом місто Назарет, потім обложив Акру і змусив сарацинського султана підписати перемир'я. Після перемоги Едуард вирушив у зворотний шлях, а коли досяг Італії, до нього прибув гонець зі звісткою про смерть батька. Лише в 1274 р. король досяг берегів Англії і висадився з своїм військом у Дуврі. Потім він вирушив до Вестмінстерського абатства, де пройшла урочиста коронація. З приводу цієї події в Лондоні було влаштовано небачене доти свято для народу [7, р. 232].

Король не воював зі своїми баронами, його піддані – нормани та англосакси навчилися жити у мирному сусідстві. Піддані були єдині в повазі до свого короля, якого теж вважали справжнім англійцем. Його навіть називали першим англійським королем із часів Гарольда. Великий авторитет дозволив Едуарду I укріпити свою владу та вирішити ряд важливих завдань як у внутрішній, так і в зовнішній політиці.

Вагому роль в роки правління Едуарда I (1272–1307) став відігравати парламент. Спочатку лицарів та городян запрошували переважно на вирішення фіскальних питань. До того ж треба мати на увазі, що для багатьох із них присутність у парламенті була обтяжливою, пов'язаною з великими витратами та незручностями. Розвиток парламенту належить до правління Едуарда, який вів активну завойовницьку політику проти Уельсу та Шотландії, що вимагало великих грошей. Йому часто доводилось звертатися до станів через парламент за дозволом нових податків. Але й парламентських субсидій не вистачало. Тоді Едуард збільшив вивізні мита на шерсть у шість разів. Іноді він просто реквізував запаси вовни у купців. Духовенство повинно було платити великі податки у скарбницю. Знову сформувався фронт незадоволених королем. У 90-х роках XIII ст. виникла загроза збройного повстання [10, р. 73].

Врятував становище скликаний Едуардом I в 1295 р. парламент. Він вважається зразковим за повнотою, з якою були представлені стани англійського суспільства. У 1297 р., під тиском незадоволених діяльністю корони, Едуард I видає грамоту під назвою «Підтвердження хартій». Вона є доповненням до «Великої хартії вольностей». В ній говорилося, що жоден податок не стягуватиметься королем чи його спадкоємцями без згоди парламенту. У такий спосіб встановлювалась головна функція парламенту – затвердження податків.

У першій половині XIV ст. парламент став ділитися на дві палати: палату лордів та палату громад. Палата лордів була наступницею Великої ради попереднього часу, в ній засідали барони, єпископи, абати. Вони отримували місце у палаті у спадок разом з титулом або за посадою. У нижній палаті засідали лицарі та городяни. Лицарі вибиралися на зборах графств (по два від графства) відкритим голосуванням. Отже, у палаті громад було 74 лицарі. Міста посилали по двох своїх кандидатів. Таких міст було 165.

В англійському парламенті лицарі засідали в одній палаті з городянами. Відсутність різкої грані та непримиренної ворожнечі між лицарями та городянами пояснює велику політичну роль і живучість парламенту.

У XIV ст. зростає компетенція парламенту. За ним закріплюється право стверджувати як прямі, так і непрямі податки.

Він отримує право контролю за витрачанням отриманих від податків сум. Зростає законодавча влада парламенту. Статути (закони) видаються королем і верхньою палатою, іноді за петицією палати громад. У XV ст. згода обох палат на видання статутів стає обов'язковою. З появою парламенту в Англії народилася нова форма феодальної держави – станово-представницька монархія [5, с. 39].

Правління Едуарда I ознаменовано рядом законів, які були новими кроками англійської державності на шляху централізації. Глостерський статут 1278 р. регулював приватну юрисдикцію феодальних судів. Два Вестмінстерські статути – це справжні кодекси англійського феодального та загального права, що систематизують та доповнюють все, що було зроблено у попередні часи. Перший Вестмінстерський статут (1275 р.) регулює судочинство, взаємини короля та лордів з васалами та церквою. Другий Вестмінстерський статут (1285 р.) стосується питання огороження общинних земель. Він захищає інтереси лицарства і вільних селян, що збільшує роль королівських судів, обмежує феодальну юрисдикцію. Статут 1279 р. «Про мертву руку» забороняв церкві захоплювати землі, що належали світським власникам. У 1290 р. Третій Вестмінстерський статут дозволив кожній вільній людині продавати своє володіння або його частину за умови, що новий власник буде тримати землю від колишнього головного лорда за ті ж самі служби, як і колишній. За королівським указом 1278 р. шерифи повинні були змушувати всіх вільних власників землі, які мали річний дохід у 20 фунтів стерлінгів, прийняти лицарське звання.

2.8 Війни за Уельс та Шотландію

Зовнішня політика Плантагенетів наприкінці XIII-XIV ст. розвивалася у двох напрямках: перший – розширення володінь корони на території острова Великобританія, другий – ведення воєнних дій на континенті, що вилилося у Столітню війну із Францією.

У період Нормандської династії у розпорядженні корони у Великобританії були території, що входили тільки у власне Англію. На решті Британських островів знаходився ряд дрібних

королівств і князівств, що жили в умовах переходу до феодалізму та зберігали незалежність від Англії. Англійські королі протягом кількох століть намагалися підкорити ці області. Підкорення почалося з Уельсу. У нормандську епоху його завоювання здійснювалося не короною, а великими феодалами, володіння яких перебували на кордоні з Уельсом. 150 років йшли нескінченні військові зіткнення, у ході яких валлійці дедалі більше відтискалися в гори, а в долинах та на узбережжі зводилися нормандські замки.

До 1200 р. незалежність зберегли лише князі Північного Уельсу. Найсильнішим князівством тут був Гіннедд, що був у руках роду Ллевеллінів. У XIII ст. Ллевелліни навіть відвоювали більшу частину своїх колишніх володінь, скориставшись міжусобицями англійських прикордонних феодалів. Ллевеллін-ап-Іорвет вів успішні війни з Іоанном Безземельним. Його онук Ллевеллін-ап-Гріффід (1246–1282), скориставшись громадянською війною в Англії, оголосив себе в 1258 р. принцом Уельським і сюзереном інших уельських князів. У 1267 р. цей титул був закріплений договором з Генріхом III. У 1282 р. Едуард I вторгся в Уельс, слідуючи у завоюванні півострова римської стратегії: він будував замки у ключових містах та прокладав між ними військові дороги. До 1285 р. підкорення Уельсу було завершено. Ллевеллін-ап-Гріффід був убитий, а його брат Давид взятий у полон і страчений [10, р. 66].

У 1284 р. «Валлійський статут» оформив панування Англії над цією територією. У 1301 р. Уельс був переданий як феодал синові англійського короля – майбутньому королю Едуарду II (1307–1327). З цього часу «принц Уельський» – титул спадкоємця англійського престолу.

Проте боротьба населення Уельсу проти англійців тривала, іноді переростаючи у повстання (1287, 1294, 1316 рр.). Останнім і найпотужнішим було повстання Оуена Глендоуера на початку XV ст. Після його придушення в Уельсі було встановлено режим жорсткого національного гніту. У 1536 р. Уельс, який номінально вважався раніше автономним князівством, був підпорядкований спеціальному органу англійської корони — Уельській раді та отримав представництво у англійському парламенті. Територія Уельсу була поділена на графства, в яких вводилася англійська система управління.

Другим напрямком зовнішньополітичних акцій Плантагенетів на території Британських островів стала Шотландія. Виникнення феодалізму в Шотландії поєднувалося протягом тривалого часу із збереженням кланової системи. Шотландське королівство оформилося лише у XI ст. У другій половині століття шотландський король був змушений визнати себе васалом Вільгельма I внаслідок нападу останнього на Шотландію. З того часу англійські королі стали вважати себе сюзеренами всієї Шотландії, що, втім, треба було реально забезпечити. Після перемоги в одному з боїв Генріх II змусив шотландського короля підкоритися сюзеренній владі англійського монарха. Проте Річард I відмовився від сюзеренітету над Шотландією. Це питання було порушено знову в 1286 р. після смерті шотландського короля Олександра III, який не залишив після себе спадкоємців. На шотландський престол стали пред'являти права численні претенденти, які були родичами останнього короля [10, р. 18].

Регенти звернулися до посередництва англійського короля. Едуард I з'явився до Шотландії на чолі сильної армії, оголосив себе верховним правителем країни, посадивши на престол одного з родичів колишньої династії Балліола. Тим часом шотландські барони, незадоволені покірністю, з якою новий король виконував свої васальні обов'язки, взяли за зброю і уклали союз із французьким королем Філіпом IV Красивим (1295 р.). Військовий успіх супроводжував Едуарда I і надалі. Англійці оволоділи Скунським абатством, де за традицією проходили коронації шотландські монархів. Під час коронації король сидів на славетному камені Скуна. За наказом Едуарда ця національна шотландська святиня була вивезена в Англію і розміщена під сидінням коронаційного трону англійських королів. Були перевезені до Англії і шотландські королівські регалії – корона та скіпетр. Взятого у полон короля Джона Балліола відправили до лондонського Тауеру. Правителем був залишений магнат Уоренн з окупаційною армією. Події 1296 р. затвердили короля Едуарда на думці, що з незалежністю Шотландії покінчено раз і назавжди. Наступного року він вже розпочав війну з Францією. Але це виявилось помилкою.

Шотландці забули про свої суперечки та почали об'єднуватись у боротьбі проти спільного ворога. Національним

лідером Шотландії у цей тяжкий час став відважний Вільям Уоллес (1270–1305). Повстання, підняте шотландцями, в армії яких були селяни, городяни, лицарі, отримало назву «війни за незалежність». Під його командуванням у 1297 р. шотландці здобули перемогу над англійцями у битві при Стерлінгському мосту через річку Форт. Англійська окупаційна армія змушена була залишити Шотландію.

У 1298 р. Едуард I знову вирушив на північ. Біля Фалькірка сталася вирішальна битва. Армія Уоллеса складалася тільки з піхоти. У Едуарда були також кавалерія та лучники. Шотландці були переможені. Проте спротив шотландців тривав. По всій країні спалахували бунти, які незмінно придушувалися за допомогою військової сили. У 1305 р. зрадники видали англійцям Уоллеса. Він постав перед судом у Вестмінстері, за вироком якого зазнав варварської страти.

Едуард I після цього спробував зробити в Шотландії те саме, що і в Уельсі – запровадити у завойованій країні адміністрацію на зразок англійської. Він оприлюднив «Ордонанс для управління Шотландією», але знову зустрів завзятий опір. Онук претендента на шотландський престол Роберт Брюс користувався народною повагою. У 1306 р. він коронувався короною шотландських королів і протягом кількох років успішно вів партизанську війну. Справа в тому, що Едуард міг зібрати сильну армію, щоб розбити супротивника у битві, але тримати постійну армію для ведення боротьби з партизанськими загонами було надто дорого. Англійський постійний гарнізон до 2 тис. осіб був у змозі утримати лише кілька міст та замків. У 1307 р. Едуард I знову повів велику армію до Шотландії. Від поразки Брюса врятувала смерть англійського монарха, що сталася під час походу. Скориставшись цим, Брюс став одну за одною забирати у англійців зайняті ними фортеці [10, р. 75 – 76].

2.9 Правління Едуарда II і завершення війни в Шотландії

Едуард I заповів синові довершити почате їм завоювання Шотландії. Зійшовши на престол, Едуард II почав з того, що порушив батьківський завіт і припинивши війну, повернувся до Лондона. Королівським фаворитом став гасконець Гавестон,

вплив якого зростав з кожним днем. У 1307 р. він отримав титул графа Корнуольського, а коли трохи пізніше Едуард відправився у Францію, щоб одружитися з французькою принцесою Ізабеллою, донькою Філіпа IV, він залишив Гавестона своїм намісником. Барони потайки сподівалися, що молода дружина відверне увагу короля від ганебного фаворита, але марно: Ізабелла перестала цікавити Едуарда відразу після шлюбу, і, повернувшись додому в 1308 р., він знову став нерозлучний із Гавестоном. Коли ж під час коронації Едуарда II честь нести корону дісталася фавориту, терпець баронів урвався. Король вдав, що згоден вислати улюбленця з Англії. Гавестон дійсно покинув Англію, але при цьому Едуард призначив його правителем Ірландії. Втім, лише через рік Гавестон знову з'явився у Лондоні.

У 1312 р. вороги Гавестона повстали проти короля та його фаворита, і через деякий час Гавестон опинився в руках бунтівних баронів і був страчений. Дізнавшись про загибель улюбленця, король оголосив війну своїм баронам.

Все це було якнайбільше на руку шотландцям. Нечисленні англійські гарнізони були безсилі проти армії Роберта Брюса. Англійці здавали одне шотландське місто за іншим, поки нарешті у них не залишилася єдина фортеця Стерлінг, останній англійський оплот у Шотландії. Комендант фортеці відправив гонця до короля Едуарда II, повідомляючи, що якщо не прибуде підкріплення, йому доведеться здати Стерлінг шотландцям.

Війна з Шотландією примирила короля з баронами, і вони охоче встали під королівські прапори, щоб повернути собі відбиті шотландцями землі. Величезне військо рушило у бік Стерлінгу, але перш ніж підійти до цього замку, англійцям довелося битися з військом Роберта Брюса. Армія англійців складалася з 20 тис. осіб, з яких 3 тис. становили лицарі. Шотландців було лише 10 тис., але на чолі їхньої армії стояли досвідчені воєначальники. Армії зішлись біля шотландського села Баннокберн 24 червня 1314 р. Завдяки умілим діям шотландці заманили кінноту противників в пастку і розгромили англійську армію. У битві при Баннокберні англійці зазнали тяжких втрат. Король Едуард II врятувався втечею. Шотландія знову стала незалежним королівством. Слідом за цією військовою поразкою Англію чекало нове приниження: Роберт I Брюс відправив до Ірландії свого брата Едуарда, який у

1316 р. був коронований королем цієї країни. Втім, вже через два роки Едуард Брюс був убитий.

Поразка при Баннокберні ще більше підірвала і без того слабкий авторитет Едуарда II. Влада в країні фактично виявилася зосередженою в руках у противника короля – його дядька Томаса, графа Ланкастерського. Однак багато баронів вважали, що подібний розкол у країні неприпустимий. Завдяки цій «середній партії» до 1318 р. королю знову вдалося повернути собі кермо правління, і лише поява у Едуарда нових фаворитів – Х'ю Диспенсера та його сина – позбавило короля підтримки «середніх». Диспенсери допомогли Едуарду позбавитися опіки баронів. У 1322 р. король розгромив військо Томаса Ланкастерського, захопив свого дядька в полон і відправив його на ешафот. Після цього англійці знов спробували вторгнутися до Шотландії, але у 1323 р. Едуард II був змушений підписати перемир'я з Робертом Брюсом.

Королева Ізабелла вирішила розправитися з Диспенсерами, а разом усунути від влади ненависного чоловіка. Виїхавши у 1325 р. у Францію до свого брата-короля, англійська королева прикинулася хворою і зажадала, щоб до неї надіслали дванадцятирічного сина, наслідного принца Едуарда. У Франції Ізабелла зблизилась із заклятим ворогом свого чоловіка Роджером Мортімером, змушеним тікати з Англії та шукати притулку при французькому дворі.

За порадою брата і Мортімера, котрий став її коханцем, Ізабелла зважилася зібрати власне військо, що складалося з 2 тис. французів і вигнанців з Англії. На чолі цієї маленької армії королева і Мортімер в 1326 р. висадилися в Оруелі, де до них одразу ж приєдналися загони рідних братів англійського короля, графів Кентського та Норфолкського, а також інших впливових баронів. Послане назустріч Ізабеллі королівське військо негайно перейшло на її бік. Чутки про тріумфальне просування королеви до столиці досягли Лондону, городяни якого негайно виступили проти Едуарда. Вони відчинили ворота Тауера і випустили на волю всіх королівських в'язнів. Едуард II та обидва Диспенсери втекли до Брістоля, проте невдовзі Диспенсери були спіймані і страчені. Король був змушений здатися на милість переможців. Його ув'язнили в замку Берклі, де він і був убитий своїми тюремниками [7, р. 265–267].

3 АНГЛІЯ В ПЕРІОД СТОЛІТНЬОЇ ВІЙНИ. ВІЙНА БІЛОЇ ТА ЧЕРВОНОЇ ТРОЯНД

План лекції

- 3.1 Початок правління Едуарда III.
- 3.2 Перший етап Столітньої війни.
- 3.3 Правління Річарда II. Повстання Уота Тайлера.
- 3.4 Джон Вікліф. Лолларди.
- 3.5 Початок правління Ланкастерської династії. Генріх IV.
- 3.6 Правління Генріха V. Відновлення Столітньої війни.
- 3.7 Початок правління Генріха VI. Завершення Столітньої війни.
- 3.8 Внутрішня політика Англії часів правління Генріха VI. Повстання Джека Кеда.
- 3.9 Початок війни Червоної та Білої Троянд.
- 3.10 Правління Едуарда IV. Продовження війни Троянд.
- 3.11 Правління Річарда III. Завершення війни Троянд.

3.1 Початок правління Едуарда III

Після загибелі Едуарда II в 1328 р. королем був оголошений його 14-річний син Едуард III. Реальна влада була у королеви Ізабелли і її фаворита Мортімера, які стали регентами при молодому королі. Народ, який захоплено зустрічав королеву, коли вона повернулася з Франції, різко змінив відношення до неї, коли в руках у неї та її коханця зосередилась вся державна влада. Багато хто був незадоволений тем, що лорд-регент відмовився від війни з Шотландією і уклав мир із королем Робертом, скріпивши цей союз шлюбом семирічної сестри Едуарда III Джоан із п'ятирічним шотландським спадкоємцем престолом принцом Давидом.

Серед противників регента чималу роль грав граф Едмунд Кентський, брат Едуарда II. Близькість його до престолу вселяла тривогу Мортімеру, який знайшов спосіб позбутися небезпечного суперника. Едмунда звинуватили у змові проти молодого короля і стратили.

Ставши дорослим, Едуард III вирішив позбавитись від матері та Мортімера, які мали намір не допустити його до управління

країною. В жовтні 1330 р. озброєний загін, очолюваний самим молодим королем, заарештував регента прямо у покоях королеви. Невдовзі Мортимер був страчений, а Ізабелла усунена від влади.

Тим часом англійські землевласники, що мали маєтки у Шотландії, були вкрай незадоволені укладеним між Англією та Шотландією миром і прагнули розпочати нову війну. В 1329 р. помер Роберт I Брюс, а його спадкоємець Давид II був ще зовсім дитиною. У цій ситуації син Джона Балліола Едуард скористався підтримкою англійських баронів і в 1332 р., отримавши перемогу над армією Давида II у битві при Дапплін-Мурі, був коронований шотландським королем. Щоправда, лише через три місяці шотландці, обурені наміром Балліола скласти васальну присягу Едуарду III Англійському, змусили короля зректись престолу. Проте вже в 1333 р. англійський монарх повернув скинутому Балліолу шотландську корону. За цю підтримку Балліол поступився значною частиною південної Шотландії. Але надалі велика війна між Англією та Францією відволікла увагу Едуарда III від Шотландії.

3.2 Перший етап Столітньої війни

Переключення інтересу англійської корони до зовнішньополітичної сфери від Шотландії до Франції пояснюється рядом причин як політичного, так і економічного характеру. З одного боку, існували династичні претензії англійського короля на французьку корону. За англійськими законами Едуард III як онук Філіпа IV Красивого за старшою, але жіночою лінією мав більше прав на престол, ніж його племінник, спадкоємець по молодшій чоловічій лінії. Французький закон це право відкидав. З іншого боку, для англійського суспільства життєвий інтерес представляли французькі Фландрія – центр вовняного виробництва в Європі, і Гасконь – постачальник вина, фруктів, солі до Англії ще з епохи перших Плантагенетів.

Все почалося з того, що у 1327 р. англійський уряд заборонив експорт вовни у Фландрію, сукняне ремесло якої працювало на привізній англійській вовни. У графстві закрилися всі вовняні ремісничі майстерні. Це об'єднало мешканців Фландрії, які стали вимагати розриву з Францією, для того щоб досягти зняття

ембарго. Під тиском Франції фландрський граф наказав заарештувати англійських купців, що були у Фландрії. У лютому 1337 р. на Вестмінстерському парламенті було прийнято рішення розпочати з Францією війну.

Англійська армія мала важливі переваги перед французькою. Ядро її становили наймані загони піхоти, набраної із вільних селян. Особливе місце у війську англійців займали загони лучників, які стріляли швидко та на велику відстань. В англійців була й найкраща організація війська: наймані загони підкорялися єдиному командуванню, тоді як французьке лицарське військо будувалося на феодалних засадах підпорядкування окремих загонів тільки своєму сеньйору.

У 1340 р. англійці здобули перемогу на морі в гирлі Шельди при Слейсі. У 1346 р. була здобута не менш приголомшлива перемога на суші при Кресі, в якій особливу роль відіграли англійські стрілки із лука. У цьому бою французи втратили 1500 лицарів, англійці — лише трьох. У 1347 р. англійці захопили Кале, який став найважливішим складальним пунктом для англійської вовни, що вивозиться на континент. Про його виняткову важливість для торгівлі говорить той факт, що Англія утримувала Кале, незважаючи на всі складнощі, до середини XVI ст.

Водночас із війною у Франції Едуарду III довелося вести бойові дії й в Шотландії. У 1341 р. в країну повернувся Давид Брюс, що перебував у вигнанні. Він спробував вторгнутися в англійські межі, але зазнав поразки і в 1346 р. був захоплений в полон, де залишався аж до 1357 р., коли його відпустили під обіцянку величезного викупу. Гроші були необхідні для Англії, щоб вести війну на континенті. Втім, вони так ніколи не були сплачені.

На деякий час Столітня війна була перервана через страшну епідемію чуми, яка увійшла в історію як «Чорна смерть» і охопила територію Європи в середині XIV ст. Епідемія чуми була принесена в Європу татарами зі сходу в 1347 р. і швидко розповсюдилась. Перший спалах цієї хвороби в Англії був зареєстрований в 1348 р. в графстві Дорсет, а всього через півтора роки чума вже лютувала по всій країні. Тіло хворого вкривалося чумними бубонами — наповненими гноєм бульбашками, частина яких проривалася, утворюючи виразки, що кровоточать. Все це

супроводжувалося жорстокою лихоманкою, блюванням, кровохарканням. Більшість гинула у перший день хвороби, інші страждали кілька днів, зазвичай три-чотири дні. Одужували лічені одиниці. Однак ті, хто перехворів на чуму, рідко захворювали вдруге.

Захисту від чорної смерті практично не було. У ті роки блохи зустрічалися не тільки в хатинах, а й у палацах, саме вони й переносили чумну заразу. Міста та села спорожніли. Постраждали від чуми не лише люди, а й домашні тварини, позбавлені нагляду та догляду; нікому було збирати вирощений урожай. Багато хто з тих, кому вдалося перебороти чуму, згодом гинули з голоду. За різними оцінками за роки епідемії населення Англії скоротилося якщо не на половину, то на третину. По самим скромним підрахункам, чума забрала життя мільйона англійців [11, р. 280–281].

Проте у 1355 р. воєнні дії у Франції відновилися. 19 вересня 1356 р. поблизу міста Пуатьє на заході Франції відбулася велика битва, найбільша за всю історію Столітньої війни, в якій армія старшого сина Едуарда III, що увійшов в історію як Едуард Чорний Принц, повністю розгромила французьке лицарське ополчення. У битві знову відзначилися англійські лучники, стріли яких пробивали навіть броню обладунків. Серед взятих у полон французів виявився сам король Іоанн II, який був вимушений підписати договір, який передбачав перехід майже половини території Франції, що лежала південніше ріки Луари, до Англії.

Поки французький король Іоанн II перебував у полоні, правителем Франції став його син Карл. Скликані ним Генеральні штати опротестували мирний договір, підписаний полоненим королем, і зажадали відновлення військових дій для звільнення відданих англійцям територій. Англійська сторона пішла на значні поступки. За новим мирним договором, підписаним у 1360 р. в Бретінії, Англія отримала Кале, Аженуа, Періге, Лімузен, Ангулем та деякі інші області. Крім того, Франція зобов'язувалась виплатити Англії викуп за свого короля – близько 3 млн екію. Едуард III, з свого боку, відмовлявся від претензій на французьку корону.

У 1369 р., коли Франція підготувалася до війни, військові дії відновились. Французьке дворянство та городяни, налякані військовими невдачами та соціальною боротьбою в країні, згуртувалися навколо короля, який провів низку потрібних

фінансових та військових реформ. На чолі армії був поставлений талановитий полководець Дю Геклен, який чудово знав усі прийоми та хитрощі ведення партизанської війни. З 1369 по 1377 р. не сталося ні однієї великої битви, але область за областю переходили до французів, поки в англійців не залишилися лише Кале, Бордо, Байона та ряд фортець на узбережжі.

Кінець правління Едуарда III виявився сумним. Король передчасно постарів, і, не маючи сил займатися справами, фактично передав управління до рук придворних авантюристів. Старший син Едуард Чорний Принц повернувся з полів Столітньої війни з підірваним здоров'ям і не міг займатися державними справами. Другий син Ліонель помер під час хвороби батька. Третій син Джон Гонт, герцог Ланкастерський, очолив придворну партію інтриганів і користолюбців. Він мав намір відібрати корону у старшого брата та його спадкоємця Річарда. Король, тим часом, після смерті дружини вступив у любовний зв'язок з авантюристкою Алісою Перрерс, якій передав коштовності покійної королеви. Вплив Аліси був великий, скарбниця розкрадалася.

Парламент, що зібрався в цих умовах у квітні 1376 р. виявив крайнє незадоволення внутрішньополітичною обстановкою в країні. «Добрий парламент», як він відомий в історії, домігся вигнання Аліси, ув'язнення деяких членів придворної партії. У червні 1376 р. помер спадкоємець престолу Едуард Чорний Принц, який підтримував «добрий» парламент. Законним спадкоємцем тепер ставав його син Річард.

3.3 Правління Річарда II. Повстання Уота Тайлера

Після смерті короля Едуарда III англійський престол зайняв його онук Річард II (1367–1400), син Чорного Принца. Хлопчику-королю було лише дев'ять років. На відміну від свого героїчного батька, Річард був слабкою дитиною. Довгий час він був лише номінальним правителем, а державна влада виявилася зосередженою в руках регента Джона Гонта, герцога Ланкастерського, четвертого сина короля Едуарда III. У юного короля були ще два дядьки: Едмунд Ленглі, герцог Йоркський, і Томас, герцог Глостерський. Обидва вони також грали важливу роль під час правління Річарда II.

У правління Річарда II Англія зіткнулася з багатьма складними проблемами. Продовжувалась війна з Францією, яка вимагала все нових коштів. Король тричі – в 1377, 1379 і 1381 рр. – підвищував розмір подушного податку, який платили всі піддані англійської корони старше чотирнадцяти років.

Несправедливість і тяжкість податку послужила причиною селянського повстання 1381 р. Очолив повстання кентський ремісник Уот Тайлер. Заколотники захопили замок Рочестер і рушили маршем на Лондон. Серед ватажків повстання був і проповідник Джон Болл, якого бунтівники визволили з кентської в'язниці. На початок червня повстання охопило більшість графств Англії. Дорогою до Лондона бунтівники палили поміщицькі садиби, вбивали багатих землевласників та служителів церкви.

13 червня 1381 р. повсталі вступили до столиці, де відразу почалися погроми та пожежі. Треба, однак, зазначити, що керівники повстання всіма силами намагалися підтримати дисципліну в рядах бунтівників, не допустити пограбування та мародерства. У цій складній ситуації чотирнадцятирічний король виявив рідкісну мужність. Він вийшов до повсталих і прийняв від них петицію з вимогами скасування кріпосного права, встановлення фіксованої плати за користування землею, свободи торгівлі на всіх ринках, а також прощення за все, що вони зробили в період заколоту. Річард погодився виконати ці вимоги, і після цього значна частина повсталих покинула Лондон. Однак далеко не всі, хто прийшов до столиці, були задоволені королівською обіцянкою.

Наступного ранку королю довелося вдруге виїхати до Уота Тайлера та його людей. Однак варто було Тайлеру наблизитися до Річарда II, як охоронці короля накинулися на його і зарубали на очах у приголомшених бунтівників. Повсталі були атаковані загонами лицарів. Повстання було подавлене. Близько 1500 бунтівників постали перед судом і були засуджені до жорстокої страти.

У 1382 р. п'ятнадцятирічний Річард одружився з Ганною Богемською, донькою імператора Священної Римської імперії Карла IV. Шлюбний союз надав молодому королю впевненості у своїх силах, і він почав боротися проти влади аристократів, що правили від його імені. Король призначив нових міністрів. Головним радником короля став граф Саффолкський. Джону

Гонту, що потрапив в опалу, довелося рятуватися втечею, і деякий час здавалося, що король дійсно став господарем становища в країні. Однак незабаром сформувалася потужна опозиція королю та його міністрам. Головою її був герцог Глостер. Видна роль у ній належала і синові Джона Гонта Генріху Болінброку (1367–1413), а також графам Арунделу, Ноттінгему та Уоріку. Опозиція відкрито звинувачувала міністрів короля у державній зраді. Змовники захопили Річарда і скликали парламент, знаючи, що він виступить на їхню підтримку. Граф Саффолк втік за кордон, кількох міністрів, що залишилися в Англії, присудили до смертної кари. Королю нічого не залишалось, як схилитися перед волею найзнатніших його васалів. Однак незабаром він знайшов можливість помститися за своє приниження. У 1388 р. Річард позбавив державних посад герцога Глостера та його прибічників і зосередив в своїх руках всю повноту влади.

У 1394 р. померла королева Анна. В 1396 р. Річард одружився вдруге з французькою принцесою Ізабеллою, дочкою короля Карла VI. Підписаний у тому ж році мирний договір між Англією та Францією приніс народам обох країн тривалий перепоочинок: війну було відновлено лише у 1416 р. з ініціативи англійського короля Генріха V.

У 1397 р. Річард II наказав заарештувати герцога Глостера і переправити в фортецю Кале, де він і був убитий. Графам Уоріку та Арунделу довелося постати перед судом за звинуваченням у державній зраді. Арундел був страчений, Уорік засуджений до вигнання. Генріх Болінброк також був засуджений на 10 років вигнання, а його земельні володіння конфісковані.

У 1399 р. Річард II особисто очолив каральну експедицію в Ірландію, де вирували антианглійські бунти. Однак покинувши столицю, король випустив із рук кермо управління країною. Залишений намісником у Лондоні герцог Йоркський відправив гінця до Генріха Болінброка, який негайно прибув до Англії. Він висадився на узбережжі графства Йоркшир і намірився скинути Річарда II, щоб самому зайняти його місце. Незабаром до бунтівника приєдналися герцог Нортумберленд з сином Генрі Персі, так що в розпорядженні Болінброка вже була значна армія.

Звістка про новий заколот наздогнала короля вже в Ірландії, і він поспішно вирушив у зворотний шлях. Однак, коли Річард

нарешті досяг берегів Англії, з'ясувалося, що йому нічого протиставити Болінброку, який стрімко набирив силу. Зневірений король був змушений здатися в полон герцогу Нортумберленду. Піддавшись загрозам ворогів, Річард погодився зректися престолу, сподіваючись, що цим збереже собі життя.

Тим часом у Вестмінстері зібрався парламент, який визнав домагання Болінброка на корону Англії. В 1399 р. він був коронований під іменем Генріха IV. Зречення не врятувало життя скиненого короля. Річард був убитий в замку Понтефракт. Так в Англії почалося правління нової династії Ланкастерів, спорідненої з Плантагенетами, яка представляла її молодшу лінію. Першим королем династії Ланкастерів став Генріх IV [12, р. 27].

3.4 Джон Вікліф. Лолларди

У наповненому бурхливими подіями XIV ст. виняткове місце посідає рух за реформу церкви. Едуардом III були прийняті три радикальні рішення: було оголошено, що Англія більше не є папським льоном; що вона відмовляється платити папі данину; заборонено було переносити розгляд справ англійських підданих у папську курію. Король і парламент із незадоволенням дивилися на те, що церква, володіючи величезними багатствами, не сплачує податки, що лягали важким тягарем на решту населення країни. Король і лорди хотіли секуляризації земельних володінь церкви. Антицерковні настрої були дуже сильні при дворі, чим скористався Джон Гонт, розпалюючи невдоволення церквою. Ці настрої у вищих колах англійського суспільства знайшли підтримку у лицарів та городян.

Початок оформленої боротьби за реформу церкви своїми проповідями і працями поклав англійський богослов Джон Вікліф (1320–1384). У 16 років Вікліф вирушив до Оксфордського університету, з яким з того часу було пов'язане майже все його життя, спочатку як студент, потім викладач. Він мав великий вплив у Лондоні та при дворі.

У своїх роботах «Про боже панування» та «Про громадянське панування», створених близько 1376 р., Вікліф говорив, що церква не повинна мати земельних володінь. Кліру слід жити за рахунок церковної десятини, а світські володіння треба повернути

мирянам. Вікліф також поставив під сумнів роль священнослужителів в справі спасіння християнських душ. Всупереч твердженням церкви про те, що її служителі можуть дарувати порятунок душі, Вікліф вказував, що марно сподіватися на посередництво тих, кому не відома власна посмертна доля. Проте найнебезпечнішим у вченні Вікліфа був доказ безглузді і індульгенцій, які служили одним з основних джерел доходів католицької церкви.

Зрозуміло, що церква засудила ідеї Вікліфа і в 1377 р. почала вимагати, щоб він зрікся своїх еретичних поглядів. Однак на захист сміливця піднялися і Оксфордський університет, і лондонська церковна влада, що діяла за указом Едуарда III.

Вчення Вікліфа пропагували лолларди, як називали учасників антикатолицького народного руху. Лолларди виступали з проповідями, в яких пояснювали необхідність скасування привілеїв католицької церкви, вилучення церковного майна та передачі його мирянам. Вони також висували вимоги скасування панщини та податків, зрівнювання дворянства із селянами. Найвідоміший учасник повстання під керівництвом Уота Тайлера Джон Болл висловив цю ідею в фразі, що стала крилатою: «Коли Адам орав, а Єва пряла, хто тоді був паном?»

Ім'я Вікліфа було настільки тісно пов'язане з рухом лоллардів, що після повстання Уота Тайлера ставлення щодо нього різко змінилося. Університет, що його підтримував, тепер бачив у ньому батька шкідливих і небезпечних ідей. У 1382 р. він був засуджений церковним собором як еретик. Папа Урбан VI наказав йому прийти на церковний суд, але Вікліф проігнорував це розпорядження. Слава його була така велика, що з побоювання нових народних хвилювань його не наважилися зачепити.

В останні роки життя (приблизно з 1380 р.) Вікліф займався перекладом Біблії з латинської на англійську мову. Необхідність перекладу він пояснював тим, що народ повинен розуміти сенс Святого Писання, оскільки Христос і його святі апостоли говорили з людьми зрозумілою їм мовою.

Діяльність Вікліфа і лоллардів була спрямована на здійснення церковної реформи, проте минуло півтора століття, перед тим як вона була здійснена в Англії.

3.5 Початок правління Ланкастерської династії. Генріх IV

Засновник Ланкастерської династії Генріх IV, онук Едуарда III, прийшов до влади завдяки підтримці значної частини знаті і особливо парламенту. Повторилась ситуація з поваленням Едуарда II та коронуванням Едуарда III, в якій вирішальну роль зіграв парламент. Але тоді скинутому парламентом королю успадкував на законних підставах син. Тепер був обраний король, який відповідно до спадкового права не міг отримати корону після Річарда II. Звідси винятковий вплив парламенту під час правління цього короля. Протягом першої половини терміну перебування Генріха IV при владі виникали постійні змови та повстання. У 1400 р. повстали прихильники скинутого Річарда II. У вересні 1400 р. королю оголосив війну спадкоємець давніх уельських князів Оуен Глендоуер. Він прийняв титул принца Уельського та кілька років успішно відстоював свою незалежність. У 1403 р. підняли повстання північні барони на чолі з Персі. Повстання було придушено, але навесні 1405 р. воно спалахнуло знову, охопивши всі північні райони. До повстання приєдналися граф Ноттінгемський та архієпископ Йоркський. Врешті виступ був придушений, граф та архієпископ здалися в полон, їх засудили до смерті і стратили, що викликало обурення духовенства. У 1408 р. було придушено рух в Уельсі.

Заколоти в Уельсі збіглися за часом з антианглійськими бунтами в Шотландії. У 1401–1402 рр. між жителями англійського та шотландського Пограниччя велася справжня війна, в якій англійці взяли гору. У цей період Шотландія знайшла політичного союзника в особі давнього ворога Англії – Франції. Генріх IV був дуже стурбований цією обставиною, але у 1406 р. доля посміхнулася йому. Англійцям вдалося захопити в полон юного сина шотландського короля Роберта III, принца Якова (Джеймса). Роберт III помер у тому ж 1406 р., і вийшло, що законний король Шотландії опинився в руках англійців. Влада у Шотландії була зосереджена в руках брата Роберта III, герцога Олбані, проте перебування Якова в англійському полоні зв'язувало руки шотландців. Яків Шотландський залишався в англійців ще одинадцять років після смерті Генріха IV і був відпущений на батьківщину тільки в 1424 р. Його одружили з англійською

принцесою Джоанною, вважаючи, що в цьому випадку шотландський король не шукатиме зближення з Францією.

Бурхливе правління Генріха IV Болінброка несподівано обірвалось 20 березня 1413 р. Король молився перед гробницею св. Едуарда у Вестмінстерському абатстві, коли його схопив серцевий напад. Влада перейшла до його сина, який правив під іменем Генріха V.

3.6 Правління Генріха V. Відновлення Столітньої війни

Генріх V отримав корону в 25 років, придбавши до цього часу хороший досвід політичної діяльності. Йому було тринадцять років, коли почала правити династія Ланкастерів. Він ще не був повнолітнім, коли під час міжусобних воєн отримав лицарське звання. У 1404 р. за Генріхом закріплюється титул принца Уельського. Принц був призначений капітаном у Кале. Ще принцом Уельським він брав участь у битвах, очоливши королівську армію, яка розправилася з бунтівним сімейством Персі і придушила повстання Оуена Глендоуера.

Ставши королем, Генріх V вважав за можливе відновити військові дії у Франції. На початку царювання Генріх V висунув претензії на французьку корону, які були відкинуті. Тоді молодий король заявив про свої претензії на значну частину французької території до того ж зажадав, щоб йому віддали за дружину дочку Карла VI Катерину з виплатою посагу у розмірі 2 млн. золотих крон. Незважаючи на зухвалість вимог, французька сторона була готова піти на певні поступки. Генріху запропонували землі, щоправда, не в тій кількості, яку він мав намір одержати. У шлюбі з принцесою йому відмовили. Реакція англійського короля була негайною. Він відкликав із Франції англійське посольство, і незабаром після цього війна між двома країнами спалахнула з новою силою [11, р. 320].

Претензії на французьку корону зміцнювали становище Генріха як короля Англії, що було важливо, оскільки легітимність перебування його у цьому статусі мала деякі вади. Нарешті, за допомогою військових дій король сподівався відвернути народ від внутрішніх труднощів, зупинити народний рух, що ширився під впливом лоллардів. До того ж у самій Франції склалася сприятлива

для англійців обстановка. Боротьба між герцогами Бургундським та Орлеанським допомогла англійському королю знайти союзника в особі бургундців, без яких прагнення підкорити країну навряд чи могло бути успішним. Час для вторгнення було обрано успішно, оскільки французький король Карл VI був психічно хворий і користувався дуже слабким авторитетом у своїх підданих.

Висадившись в 1415 р. в гирлі Сени, Генріх V зі своєю армією пройшов на північний схід Пікардії, після чого змінив напрямку руху і попрямував до міста Кале, що належало Англії. Армія Генріха зійшлася з французькою армією на околицях замку Азенкур, де 25 жовтня 1415 р. відбулася одна з найвідоміших битв часів Столітньої війни. У цій битві 9-тисячна англійська армія завдала поразки війську французів, яке налічувало близько 20 тисяч бійців. Знову на висоті опинилися англійські лучники, що розстріляли ворога, який намагався зблизитися з супротивником у серії безуспішних атак. Краща військова організація англійців пояснює менші втрати в живій силі: 1600 чоловік проти 6 тис. французів.

Найближчою метою Генріха V було завоювання Нормандії, яка повністю перейшла до рук англійців у 1419 р. Успіху Генріха V сприяв союз, укладений ним із Філіпом Добрим, герцогом Бургундським, який у 1418 р. взяв Париж і передав його англійцям, а через два роки змусив психічно хворого Карла VI підписати мирний договір із англійським королем. За умовами договору французький монарх погоджувався на шлюб принцеси Катерини з Генріхом V Англійським, а також проголошував майбутнього зятя законним спадкоємцем французької корони — на шкоду правам дофіна Карла. Крім того, як посаг Катерини Франція зобов'язувалася виплачувати Генріху по 40 тис. екую щороку.

Після весілля Генріх з молодою королевою відбув до Англії, залишивши намісником Нормандії свого брата Томаса, герцога Кларенса. Проте вже в 1421 р. нормандці повстали проти англійського правління і завдали поразки війську Кларенса. Генріху V довелося повернутись до Франції, щоб придушити антианглійські бунти. 31 серпня 1422 р. Генріх несподівано помер у Франції у віці 36 років від дизентерії.

3.7 Початок правління Генріха VI. Завершення Столітньої війни

У час смерті батька синові Генріха V від французької принцеси було дев'ять місяців. Немовля оголосили королем Англії під ім'ям Генріха VI. Протектором Англії став його дядько герцог Глостерський, інший дядько – герцог Бедфорд – командувачем армією у Франції. 21 жовтня 1422 р. помер психічно хворий король Франції Карл VI.

Смерті Карла VI і особливо Генріха V докорінно змінили ситуацію у Столітній війні. Малолітнього Генріха VI проголосили також королем Франції. Париж зайняли англійські війська. Справжній спадкоємець французького престолу, Карл, розташовувався у провінціях басейну Луари, куди ще не добрались англійці. Його називали бурзьким королем (найчастіше він жив у Буржі) або дофіном, тому що він не був коронований у Реймсі відповідно з французькою традицією. У військовій кампанії 1424 р. Англія виступала разом з двома важливими союзниками – герцогами Бретонським та Бургундським, одруженими з тітками Генріха VI. Можна було очікувати, що Шотландія буде підтримувати Карла VII – вона вже відправила на допомогу французам 5 тис. солдатів. Бажаючи припинити подібні дії, в 1423 р. англійці випустили на волю шотландського короля Якова, змусивши його попередньо сплатити 40 тис. фунтів «у відшкодування витрат на його утримання» і взявши з нього зобов'язання не допускати, щоб шотландці брали участь у війні за французів.

Герцог Бедфорд продовжував вести війну, наступаючи на центральні французькі провінції, ще вільні від англійців. З осені 1428 р. англійці розпочали облогу Орлеана, фортеці, що охороняла землі, які знаходилися в руках французького дофіна. У цей тяжкий для Франції час на історичній сцені з'являється Жанна д'Арк, яка своїми діями повернула хід Столітньої війни, забезпечила перемогу у ній французів та відновлення незалежності Франції. У 1429 р. за її допомогою Орлеан було звільнено, облогу з нього знято. У 1430 р. у Реймсі був коронований дофін, син Карла VI, під ім'ям Карла VII. Протягом року Жанні більше не вдалося отримати помітних перемог. Зрештою, вона потрапила в полон до англійців і після інквізиційного процесу була спалена як чаклунка.

Незважаючи на те, що Жанна д'Арк звільнила лише Орлеан, а не все французьке королівство, ініціатива у війні залишалась за французами. Дві події, що трапилися в 1435 р., змінили хід війни на користь французів: смерть герцога Бедфорда, єдиного гідного командувача Англії того часу, та укладання союзу французького короля з бургундським герцогом. Вся Франція тепер поєдналася для ведення війни, а англійці втратили свого головного союзника. У 1436 р. французами був взятий Париж. У 1444 р. було укладено перемир'я. За його умовами молодий король Генріх VI отримував за дружину Маргариту Анжуйську, дочку неаполітанського короля. Їхнє весілля відбулося в 1445 р.

Досягнутий мир був дуже ненадійним, і в 1449 р. війна вибухнула з новою силою. Останні чотири роки Столітньої війни були для англійців періодом воєнних катастроф. 15 квітня 1450 р. війська Генріха VI зазнали нищівної поразки в битві при Форміньї, що передбачила здачу французам всього Нормандського герцогства, з якого вели свій рід англійські королі. У 1451–1453 рр. були втрачені Гієнь і Гасконь. В англійців на французькій території залишився лише порт Кале, яким вони володіли до 1558 р. За Англією залишилася також група невеликих Нормандських островів у протоці Па-де-Кале. Столітня війна закінчилася повною поразкою англійців.

3.8 Внутрішня політика Англії часів правління Генріха VI. Повстання Джека Кеда

Важливу роль у невдачах англійців у Франції відігравав стан справ у самій Англії, що виявилось у нескінченній боротьбі баронських угруповань, анархії, безвідповідальності тих, хто мав захищати закон і порядок у країні. Це виявилось можливим при Генріху VI, який став королем зовсім дитиною, а досягнувши повноліття, виявився недоумкуватим як його дід по материнській лінії французький король Карл VI. Герцог Глостерський, зведений у сан протектора парламентом, займався лише інтригами. Його головним суперником був його дядько Генріх Бофор, єпископ Вінчестерський та кардинал. У 1425 р. справа дійшла до озброєного зіткнення сторін і лише термінова поява Бедфорда допомогла уникнути громадянської війни. Для умиротворення

сторін Бедфорд скликав парламент 1426 р., який увійшов в історію як «паличний парламент». Герцог Глостерський прийшов у нього у супроводі великого почту, озброєного кийками, оскільки зі зброєю до парламенту входити було заборонено. З таким же супроводженням з'явився і Бофор. Це була нечувана справа, яка свідчила про те, як далеко зайшло баронське свавілля.

У 1442 р. король став самостійно керувати державою, оточивши себе радниками, налаштованими вороже до герцога Глостерського, який тепер втратив титул протектора. Фаворитом короля стає граф, пізніше герцог Саффолк. Разом з Бофором він став керувати країною від імені короля, який час від часу впадав в божевілля. У 1445 р. вони одружили Генріха VI з Маргаритою Анжуйською, яка була непопулярна через своє французьке походження. Герцог Глостерський скористався цим і знову почав інтригувати, але був заарештований, відданий суду парламенту за державну зраду і уник смертної кари лише тому, що несподівано помер в 1447 р. Незабаром після нього помер і Бофор. З цього часу герцог Саффолк став безумовним справжнім правителем країни. Главою опозиції стає ще один представник молодшої лінії Плантагенетів герцог Річард Йоркський. Він був онуком молодшого сина Едуарда III Едмунда, герцога Йоркського.

Тим часом Саффолка стали вважати винним у невдачах англійців у Франції. На початку 1450 р. парламент звинуватив Саффолка у зраді. Він був заарештований на вимогу палати громад. Король велів йому виїхати з Англії на п'ять років. Але як тільки герцог Суффолк покинув країну, моряки з корабля, що слідував за його судном, захопили його і стратили.

На цьому фоні 31 травня 1450 р. почалося повстання Джека Кеда. Повстання Кеда не було суто селянським, у ньому брали участь найрізноманітніші соціальні групи населення: поряд із селянами та міською біднотою багаті городяни, церковні лорди та лицарі. Повстанням скористалися, а, можливо, і спровокували його, прихильники Річарда Йоркського, які сподівалися з його допомогою як мінімум послабити династію Ланкастерів. З іншого боку, повсталим, особливо самому Джеку Кеду, важлива була підтримка впливового угруповання. Для залучення їх симпатій Кед назвав себе Джоном Мортімером, братом герцога Річарда Йоркського. Повстання 1450 р. охопило південні райони країни,

насамперед графства Кент та Суссекс. На чолі двадцятитисячної армії Джек Кед підійшов до Лондона. Їм було оприлюднено маніфест з протестами проти засилля магнатів, що оточували короля, проти невдалої зовнішньої політики, проти тиску магнатів на парламент, зловживань чиновників. Документ вимагав покарання винних у зловживаннях, повернення королю розкраденого домену, покликання до влади Річарда Йорка.

Спочатку повстання мало успіх. Військові сили уряду не змогли йому протистояти. 2 липня лондонці впустили повстанців до столиці. Джек Кед стратив найбільш ненависних народу королівських радників. Щоб прогодувати свою армію, Кед запропонував оподаткувати багатих лондонських купців. Це була його тактична помилка. Купці, які до цього підтримували повсталих, стали відходити від них. 5 липня вони разом із мером та гарнізоном Тауеру несподівано захопили лондонський міст, який відрізав загони Кеда від Сіті. Битва за міст, що тривала 6 липня, закінчилася витісненням повстанців із міста. Спроба Кеда повернутися до Лондона силою не вдалася. Поки його армія стояла перед стінами столиці, прелати церкви на чолі з архієпископом Кентерберійським виступили як посередники. Від імені короля вони обіцяли амністію учасникам руху. Вислухавши їхні пропозиції, Кед розпустив загони, після чого уряд негайно скасував амністію. Його самого вистежили та вбили. Спроби продовжити повстання в інших графствах були швидко придушені [13, р. 546–547].

3.9 Початок війни Червоної та Білої Троянд

Повстання 1450 р. виявило слабкість уряду і складність внутрішньої ситуації. Ланкастери в особі слабкого та хворого Генріха VI не могли навести порядок в країні. Основними претендентами на владу стали Йорки. Боротьба за владу, яка розгорнулася в країні в другій половині XV ст., затьмарила своєю жорстокістю, все, що знала середньовічна Англія раніше. Ці події отримали назву війни Червоної та Білої Троянд. Ці довгі міжусобні війни отримали таку назву тому, що у гербі Ланкастерів була червона троянда, у гербі Йорків – біла. Війною Троянд вважаються багато військових зіткнень, розділені проміжками мирного часу.

Поки Генріх VI ще не мав дітей, Річард Йорк мав законні підстави вважати себе його спадкоємцем, оскільки був онуком молодшого сина Едуарда III Плантагенета. На початку 1453 р. на засіданні парламенту було внесено пропозицію про оголошення Річарда Йорка спадкоємцем престолу. Палата громад з цим погодилася, але король у відповідь розпустив парламент. В серпні 1453 р. у Генріха VI почався черговий напад безумства, а в жовтні 1453 р. його дружина Маргарита народила сина. Річард та його прихильники були в гніві. Вони стали розповсюджувати чутки, що новонароджений – не син Генріха VI і навіть не син Маргарити. Країні був потрібен король чи регент. Незважаючи на опір Маргарити та її союзника герцога Сомерсета, ним став Річард Йоркський. Наприкінці 1454 р. король вкотре прийшов до тями, і Річард перестав бути протектором. Загроза остаточно втратити владу, яка вже була в руках, штовхнула Річарда Йорка на відкритий заколот проти короля [13, р. 550–551].

Перший етап війни охоплює 1455–1459 рр. Перша битва ланкастерців і йоркістів відбулася при Сент-Олбансі у травні 1455 р. У битві при Сент-Олбансі перемогу здобули йоркісти. Велику роль тут, і згодом у війні Троянд відіграв молодий прихильник Йорків граф Уорік. В битві при Сент-Олбансі загинуло не більше 120 людей, але був убитий один із лідерів ланкастерців герцог Сомерсет. Після довгих переговорів у соборі Св. Павла у Лондоні відбулася церемонія примирення обох угруповань.

Другий етап війни тривав з 1459 по 1464 р. Перемир'я виявилось тимчасовим. Маргарита мала відстоювати право свого сина на корону, а Річард Йоркський не хотів остаточно втрачати надію на її отримання. У вересні 1459 р. Генріх VI та Маргарита виступили в похід, зустрівшись з йоркістами в Блор Хіт, за 40 км на захід від Дербі. Йоркісти і тут здобули перемогу, але вона великого значення не мала, тому що у Блор Хіті мало місце зіткнення не основних сил противників. Тим часом становище армії герцога Йорка змінилося, стаючи все важчим: велика її частина або пішла, або була готова розійтися по домівках. До того ж король пообіцяв амністію. У листопаді 1459 р. скликаний з ініціативи королеви парламент склав присягу королю і оголосив спадкоємцем престолу сина Генріха VI Едуарда. На початку 1460 р. почалися страти йоркістів. Багато хто з них утік, у тому

числі син Річарда Едуард та граф Уорік. Герцог Йорк повернувся до Ірландії в якості намісника.

Здавалось, перевага схиляється на бік ланкастерців. Однак, у першій половині 1460 р. на півдні Англії виникло сильне невдоволення урядом, чим скористався граф Уорік, який заручився підтримкою архієпископа Кентерберійського і зібрав армію 30 тисяч чоловік. На початку липня він увійшов в Лондон, а оскільки двір короля був у цей час у Нортгемптоні, вирушив із столиці туди. В бою при Нортгемптоні перемогу здобули йоркісти. Убитих було близько 300 людей. Загинули майже всі вожді ланкастерської партії. Король був узятий у полон і відправлений до Лондону. Річард Йорк прибув до столиці лише восени, усіма справами влітку 1460 р. розпоряджався Уорік. Після переговорів Річарда з Генріхом VI було ухвалено компромісне рішення: Генріх залишається королем до кінця життя, Річард оголошується спадкоємцем престолу. Син Генріха виключався зі спадкування престолу.

Змінити ситуацію спробувала королева Маргарита. Вона уникла полону при Нортгемптоні і вирушила в Йоркшир, де були вірні їй північні лорди, і домовилася там про допомогу з шотландцями. Дізнавшись про це, Річард Йорк пішов на північ із тритисячною армією. Неподалік міста Йорка, біля Вейкфілду 30 грудня 1460 р. сталася битва, в якій загинув і Річард Йорк, і більшість його війська.

Незважаючи на смерть Річарда Йорка, його партія продовжила боротьбу за владу. Її лідером став граф Уорік, який увійшов в історію під прізвиськом «Уорік – творець королів». Дізнавшись про розгром при Вейкфілді в січні 1461 р., Уорік зібрав досить велике військо і вирушив назустріч Маргариті. Нова битва відбулася знову у Сент-Олбансі. Цього разу перемогла армія королеви. Король, який був в полоні при армії Уоріка, був визволений.

Наступного дня після бою за наказом королеви почалися страти захоплених у полон йоркістів. Солдати ланкастерської армії піддали Сент-Олбанс погрому, що, втім, вони робили майже з усіма містами на шляху до Лондона. Почалися переговори про капітуляцію Лондона. Під час переговорів Уорік та Едуард Йорк увійшли до столиці з військом у 7 тис. осіб. Лондонці погодилися

з пропозицією йоркістів визнати Едуарда королем. 4 березня 1461 р. старший син Річард Йорк був коронований як Едуард IV.

Едуард IV та Уорік зібрали нову армію, отримавши підкріплення з півдня. В битві при Таутоні вони розгромили армію ланкастерців, захопивши багато полонених, яких невдовзі стратили. Вся північ підкорилася Едуарду. Король Генріх VI та Маргарита втекли до Шотландії. 28 червня 1461 р. у Вестмінстері відбулася урочиста коронація Едуарда IV (1461–1483).

3.10 Правління Едуарда IV. Продовження війни Троянд

Своє правління Едуард IV розпочав з того, що роздав своїм родичам та прихильникам титули та конфісковані землі ланкастерців. Одного свого брата, дванадцятирічного Джорджа, він зробив герцогом Кларенсом, другого, восьмирічного Річарда, герцогом Глостером. Парламент, що зібрався наприкінці 1461 р., визнав Едуарда законним королем, всіх Ланкастерів оголосив узурпаторами, звинуватив у державній зраді їх прихильників, живих і мертвих, схвалив конфіскацію їхнього майна. Наступні три роки Едуард IV практично не займався державними справами, передавши управління країною Уоріку. Сам же він вів досить легковажний спосіб життя з бенкетами та турнірами.

Королева Маргарита тим часом продовжувала боротьбу за повернення корони чоловікові. Вона заручилася підтримкою французького короля Людовіка XI, за допомогою шотландців та французьких найманців здійснила кілька вторгнень в північну Англію, які були відбиті Уоріком. У цей же час відбувалися повстання у північному Уельсі. У ході утихомирення північних і уельських повстань було страчено багато ланкастерських лордів. Влітку 1464 р. Шотландія підписала мир з Едуардом IV і перестала бути опорним пунктом для ланкастерців. Тепер вони могли рятуватися лише на території Франції та Бретані [14, р. 42].

Третій період війни (1464–1483 рр.) розпочався з поступового виходу Едуарда IV з-під впливу Уоріка. Король одружився проти бажання Уоріка з дочкою простого есквайру Річарда Вудвіля, до того зятятого прихильника Ланкастерів, та обдарував титулами і посадами численних родичів дружини. Також Едуард не дозволив шлюб свого брата герцога Кларенса з дочкою Уоріка. Між Едуардом та Уоріком виникли також

розбіжності в поглядах на зовнішню політику. Уорік наполягав на союзі з Людовіком XI, а Едуард IV був схильний до союзу з ворогом французького короля Карлом Сміливим Бургундським. Відносини Едуарда IV і Уоріка стали ворожими.

Влітку 1469 р. у Йоркширі почалося повстання. Едуард IV вирушив на північ для його придушення. Тим часом Уорік разом зі своїми прихильниками увійшов до Лондона, а потім, поповнивши свої загони, вирушив назустріч Едуарду. Наприкінці липня 1469 р. на північ від Оксфорда сталося зіткнення між Едуардом та Уоріком. Військо короля було розбите, сам він потрапив в полон. Уорік не збирався вбивати чи позбавляти короля престолу, але поставив йому важкі умови. Було страчено багато родичів королеви Єлизавети, у тому числі її батько. Король мав погодитися на шлюб своєї дочки Єлизавети та сина Уоріка, які були ще дітьми. Едуард IV підкорився Уоріку, явно не збираючись виконувати дані обіцянки.

У березні 1470 р., скориставшись незначним повстанням на сході країни, король зібрав велике військо і вирушив на його придушення. Повстання було швидко придушене, а Уорік та Кларенс були оголошені учасниками змови. Хоч обидва не мали відношення до повстання, вони були вимушені втекти до Франції, де разом із сином жила королева Маргарита.

Ситуація 1470 р. змусила Маргариту та Уоріка укласти договір, скріпивши його шлюбом сина Генріха VI Едуарда (йому було тоді 17 років) та дочки Уоріка Анни, нареченої Кларенса. Останньому це не сподобалося, тому що він сам розраховував після перемоги над Едуардом стати королем. Тому герцог Кларенс таємно повідомив про змову Едуарда IV.

Восени 1470 р. Уорік, повернувшись до Англії з десяти-тисячною армією, рушив на Лондон, в якому в цей час короля не було. Відбулась битва під Ноттінгемом. Військо Едуарда його зрадило, і він втік разом із молодшим братом Річардом Глостерським під заступництво Карла Сміливого на континент. Уорік визволив Генріха VI з Тауера і наново коронував його. Оскільки Генріх VI був вже зовсім недієздатний, вся повнота влади у Англії опинилася у руках Уоріка [16, р. 212–214].

Тим часом у березні 1471 р. Едуард, отримавши допомогу від герцога Бургундії найманцями, висадився на півночі Англії і

пройшов маршем до Лондона. Уорік вирушив назустріч Едуарду до Ноттінгема. Армії супротивників розминулися. 11 квітня Едуард увійшов до столиці, Генріх VI знову був ув'язнений до Тауеру. 14 квітня біля Барнету відбулася битва. Ішла вона в густому тумані, так що супротивники погано бачили одне одного. Проте військо Уоріка було розгромлено, сам він загинув в бою. Саме у цей день на півдні Англії висадилася Маргарита. Незважаючи на розгром Уоріка, вона таки спробувала зробити те, чого не зміг зробити її союзник. Вона рушила до Уельсу, навздогін за нею кинувся Едуард IV. Ворогуючі армії зустрілися на північ від міста Глостера у Тьюксбері. Битва завершила нищівним розгромом ланкастерців. Вбито було сина Генріха VI і Маргарити Едуарда, загинуло багато його знатних прибічників. Маргарита та її невістка, дочка Уоріка, потрапили в полон. У Ланкастерів більше не було законних претендентів на престол, усі були перебиті. Король повернувся до Лондона у травні 1471 р. Тоді ж у Тауері помер Генріх VI. Вважають, що він був убитий [15, р. 94].

Остаточо закріпивши за собою владу Едуард IV Йорк, ставши королем, почав розправлятися з магнатами, які намагаються продовжити військові дії, незалежно від того, підтримували вони Йорків чи Ланкастерів. Це супроводжувалось масштабною конфіскацією майна бунтівників. Едуард IV почав створювати нову аристократію з неродовитого дворянства, формувати економічну політику меркантилізму. Він особисто брав участь у торгових підприємствах. Численні штрафи за порушення законів були серйозним джерелом доходів у скарбницю і водночас формою наведення порядку [17, р. 139–142].

У зовнішній політиці Едуарду IV вдалося відрегулювати складні стосунки з Францією. Він отримав за відмову від війни від Людовіка XI викуп у 15 тис. фунтів стерлінгів та довічну щорічну пенсію у 10 тис. фунтів.

Водночас відбулось загострення відносин між королем та його братом – герцогом Кларенсом. Король підозрював Кларенса у претензіях на престол. Все закінчилося ув'язненням останнього в Тауер та його вбивством на початку 1478 р. Правою рукою короля став його молодший брат Річард Глостер, фаворитами – чисельна рідня дружини з числа «нових дворян».

Ситуацію змінила раптова смерть короля в 1483 р. у віці 41 року. Наслідувати померлому мав його старший син дванадцятирічний Едуард. В цей момент на історичній сцені Англії головну роль починає грати Річард Глостер, з ім'ям якого пов'язаний останній етап громадянської смути.

3.11 Правління Річарда III. Завершення війни Троянд

Річард Глостер народився в 1452 р. З 14 років з приходом до влади старшого брата опинився при королівському дворі. За життя Едуарда IV Річард був близьким другом та надійним помічником короля. У 1470 р., коли Уорік вступив у змову з Ланкастерами, і підняв заколот проти Едуарда, а Кларенс перейшов на бік повстанців, Річард зберіг вірність королю. Він втік разом із Едуардом на континент, повернувся зі старшим братом до Англії, відзначився в битвах при Барнеті та Тьюксбері. З цього часу він заслужив особливу довіру короля і став другою людиною у державі.

Йому було передано повний контроль над північчю Англії, одним із найбільш неспокійних районів країни через наявність там прихильників Ланкастерів та вторгнень шотландців. Річард зумів навести порядок, перетворивши північ на оплот Йорків. Він одружився з дочкою Уоріка Анною, яка перед цим овдовіла, оскільки загинув її чоловік, спадкоємець Генріха VI Едуард.

Вмираючи, Едуард IV призначив Річарда протектором Англії та опікуном Едуарда V. Королева-мати була проти Річарда, але не підкоритися волі короля не могла. Коли до Річарда дійшли звістки про події у столиці, він почав діяти: перехопив обоз зі спадкоємцем, що рухався до Лондону, заарештував родичів матері, які супроводжували принца. Едуард V в'їхав до Лондона у супроводі протектора. Рада затвердила Річарда на посаді, розпочалася підготовка до коронації, яку намітили на 22 червня.

У її очікуванні за традицією Едуарда перевели до Тауеру, з якого він більше не вийшов. На вимогу Річарда архієпископ Кентерберійський змусив королеву передати свого другого сина протектору, який теж відправив його до Тауеру. Діти королеви від Едуарда IV були оголошені незаконнонародженими на тій підставі, що до цього Едуард перебував у нерозірваному шлюбі з Елеонорою Батлер. Так покійного Едуарда було оголошено двоєженцем, а його дітей позбавлено права на престол. 6 липня

Річард та його дружина Анна були короновані. Про синів Едуарда IV з моменту ув'язнення їх у Тауер нічого не було відомо, очевидно вони були убиті за розпорядженням їхнього дядька-короля.

Вступивши на трон, Річард видав статути, спрямовані на упорядкування місцевого судочинства. Тенденція опори на «нове дворянство» та городян при Річарді III була збережена.

Восени 1483 р. було розкрито змову, на чолі якої несподівано опинився герцог Бекінгем, який доклав максимум зусиль, щоб звести Річард на престол. Учасники змови зробили ставку на Генріха Тюдора, графа Річмонда, маючи намір посадити його на престол і одружити з Єлизаветою, дочкою Едуарда IV. Генріх уже багато років перебував у вигнанні і тепер зробив спробу вторгнення в Англію. Він належав до клану Ланкастерів по материнській лінії. У 1455 р. його батько Едмунд, граф Річмонд, одружився з Маргаритою Бофор, спадкоємицею Едуарда III по лінії Джона Гонта. Їх єдиний син Генріх Тюдор по матері був спадкоємцем Плантагенетів. Після розгрому змови та невдалої експедиції Генріха Тюдора в Англію страчений був лише Бекінгем, решта отримала помилування.

Весною 1484 р. помер єдиний син Річарда III наслідний принц Едуард. Так розсипалася надія короля на створення власної династії. Навесні 1485 р. померла дружина Річарда Анна. Почали поширюватися чутка про те, що Річард позбувся дружини, щоб одружитися на своїй племінниці, дочці Едуарда IV, Єлизаветі.

У цих умовах у країні формується нова змова проти короля, одним із активних членів якої виявився лорд Стенлі, другий чоловік матері Генріха Тюдора, зі своїм братом. В серпні 1485 р. Генріх Тюдор висадився на англійський берег в Уельсі. Вирішальна битва відбулася 22 серпня при Босворті. Справу вирішила зрада. Війська Річарда III, що були під командуванням братів Стенлі, перейшли на бік Тюдора. Річард III був убитий в бою. Корона, що звалилася з його голови, була тут же надіта на голову Генріха, який став засновником нової династії Тюдорів.

Битвою при Босворті 1485 р. закінчилася Війна Червоної та Білої Троянд. Обидві троянди стали прикрашати герб нової династії, оскільки Генріх VII одружився з Єлизаветою Йорк, об'єднавши обидва роди, а головне, поклавши цим кінець довгим кривавим смутам [15, р. 96–97].

4 КУЛЬТУРА АНГЛІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XI – XV ст.

План лекції

- 4.1 Культура Англії XI – XIII ст.
- 4.2 Формування англійської нації та англійської мови.
- 4.3 Культура Англії XIV століття.
- 4.4 Розвиток англійської культури в XV ст.

4.1 Культура Англії XI – XIII ст.

В XI – XII столітті створюється ряд історичних праць з історії Британії. Найбільш важливою з них є «Історія бриттів» Гальфрида Монмутського. Саме з цього твору беруть початок легенди про короля Артура та лицарів круглого столу.

Створюється ряд сатиричних творів, серед яких виділяються «Дрібниці придворних», написані одним з наближених Генріха II Вальтером Мапом.

Після нормандського завоювання в Англії розповсюджується куртуазний лицарський роман. Такі романи створювались французькою мовою. Серед їх авторів виділяється Роберт Вас, який створив віршовані історичні романи «Брут» та «Роман про Ру», що описують епізоди з норманської історії.

Широке поширення в Англії у XI–XIII ст. отримало народне мистецтво жонглерів. Вже з X ст. зустрічаються зображення людей, що підкидають кулі та ножі, що грають на смичковому інструменті. Жонглери були бродячими акторами, які розігрували різні сценки. У той же час це були фокусники, оповідачі та співаки, які обробляли твори усної народної творчості та виконували їх під акомпанемент музичних інструментів. Особливою популярністю жонглери користувалися на ярмарках, сільських і міських народних святах. Вони нерідко були і авторами пісень, поем, балад, які спочатку виконувались усно, а XIV–XV ст. були записані.

Шедеврами цих часів є історичні балади та особливо численні пісні та балади про Робін Гуда. Головний герой цих творів відрізняється мужністю, силою, спритністю, чудово стріляє із лука. Разом зі своїми товаришами, мужніми та справедливими

людьми, Робін Гуд ховається у лісах. Він допомагає біднякам, селянам, ремісникам – усім скривдженим. Робін Гуд належить до найпопулярніших і найулюбленіших героїв англійського народу. У середні віки на його честь проводилися спеціальні свята, ігри та змагання. На сільських та міських площах розігрувалися драматичні епізоди з балад про Робін Гуда.

У XI–XIII ст. свого високого рівня досягає мистецтво оформлення книжок. Найбільш знаменита в цьому відношенні так звана Вінчестерська школа, мініатюри якої відрізняють яскраві фарби, багатство орнаменту, тонкість пера.

Після нормандського завоювання швидко розвивається архітектура Англії. У XI–XII ст. було зведено декілька монументальних споруд у романському стилі: собори в Оксфорді, Вінчестері, Норвичі та ін. Наприкінці XII ст. в архітектурних спорудах виникають елементи готики. Собори в Чичестері, Лінкольні, будівництво яких розпочалося ще у XI ст., добудовувались вже в готичному стилі. Готичні споруди Англії відрізнялись меншою висотою, але більшою довжиною будівель у глибину, ніж в континентальній Європі. Від інших європейських будівель англійські відрізняються тим, що соборні вежі та вежі замків займають у місцевій готиці самостійніше місце відносно основної частини будівлі. Англійську готику відрізняє також своєрідне перетинання стрілчастих арок склепінь, що утворює декоративні віялові візерунки. Найбільш вражаючими прикладами англійської готики XIII ст. є Вестмінстерське абатство у Лондоні, а також собори в Солсбері, Кентербері, Йорку, Пітерборо [18, р. 27–29].

В епоху Плантагенетів відбувається швидкий розвиток освіти, виникають перші англійські університети. Першим університетом Англії був Оксфордський, який виник вже наприкінці XI ст. У 1209 р. вихідцями з Оксфорду було засновано Кембриджський університет. Англійські університети насамперед стали центрами церковної освіченості. Але окремі уми навіть у цих стінах критикували положення схоластичної філософії та богослов'я. Професор Оксфордського університету Роберт Гроссетест (близько 1175–1253) у своїх коментарях до творів Аристотеля ставив під сумнів багато його положень. Гроссетест є автором кількох математичних трактатів. Крім того, велику увагу в своїх творах він приділяв природознавству.

Одним з найсміливіших людей середньовіччя був видатний дослідник природи і філософ Роджер Бекон (близько 1214–1294). Він стверджував, що в основі науки мають лежати досвід і математика, до якої на той момент входила не лише власне математика, а й фізика та низка інших галузей природознавства. Бекон прагнув практичного використання наукових знань. Метою науки він бачив оволодіння людиною таємницями природи, збільшення влади над нею. Науки мають приносити користь людині — у цьому сенс їхнього існування. Роботи Бекона містять чимало звичайних для середньовіччя алхімічних та астрологічних домислів, але водночас у них містяться зачатки точних наукових знань. Ним було висловлено ряд сміливих припущень, багато з яких передбачили відкриття та винаходи наступних століть. Особливо ґрунтовно Бекон вивчав оптику. Він передбачив винахід окулярів, збільшувального скла, телескопа та мікроскопа. За свої погляди Бекон протягом усього життя зазнавав усіляких гонінь з боку церкви.

Матеріалістична тенденція ще виразніше була виражена у вченого-схоласта професора богослов'я Оксфордського університету Іоанна Дунс Скота (близько 1265–1308). Він був одним із чільних представників номіналізму в середньовічній філософії. Відповідно до цього напрямку, загальні поняття є лише позначеннями (іменами) для низки одиничних предметів, тобто визнавалася первинність останніх та вторинність понять.

Незважаючи на переслідування з боку церкви, поступово розширювалося вивчення справжніх законів природи.

4.2 Формування англійської нації та англійської мови

До XIV ст. в Англії була відсутня національна єдність у сенсі єдності мови та культури. Знать складалася з нормандців та французів. Вона не зливалася з основним англосаксонським населенням, говорила по-французьки, по культурі була ближчою до французів, ніж до англосаксів. Літописці та хроніки тривалий час протиставляли «норманів» «англам». Французькою мовою чи латиною писалися закони, хроніки, велися справи королівської ради. Французька лицарська пісня та роман служили розвагою знаті.

Приблизно з XIV ст. переможці та переможені починають все більше зливатися в одну етнічну спільність – англійську націю. Велику роль в освіті англійської нації грало внутрішнє згуртування країни, зростання у ній товарного виробництва, створення внутрішнього ринку і, як наслідок, формування справді централізованої держави. Головними носіями національної культури були городяни та лицарство. Ці групи населення прагнули зміцнення національної єдності країни. У їх середовищі складалася загальноанглійська мова. Вона створювалася на англосаксонській граматичній основі під значним впливом французької та латинської мов. Городяни та лицарство, рідною мовою яких була англосаксонська, засвоїли з мови вищого класу, літератури та мови церкви багато фраз, мовних зворотів, яких не вистачало народної мови. У XIV ст. з'являються прозаїки та поети, що пишуть англійською мовою. За часів Вікліфа Біблія перекладається англійською. Англійська мова поступово витісняє латинь і французьку з суду та парламенту. Але до кінця XV ст. парламентські акти писалися французькою. Латинь залишається мовою церкви та науки. Розмовною мовою всіх класів суспільства, мовою літератури стає англійська.

4.3 Культура Англії XIV століття

Друга половина XIV ст. була часом формування англійської національної культури та національної літератури. Одна з перших та значних постатей в англійській літературі – Вільям Ленгленд (1332–1377). Син вільного дрібного землевласника, він закінчив монастирську школу, що дало можливість стати кліриком. Переселившись до Лондона, Ленгленд все життя прожив у бідності, незважаючи на те, що був освіченою людиною, знав латину, французьку мову, античну та церковну літературу. Перу Ленгленда належить один із видатних творів епохи — «Видіння Вільяма про Петра Орача», в якому в алегоричній формі зображується англійське суспільство. Ленгленд користувався місцевою англійською формою вірша, так званим алітераційним білим віршом, запозиченим із англосаксонської поезії. Поет вважав вади суспільства основною причиною всіх бід і знаходив їх майже у всіх станів англійського суспільства XIV ст. Він

поєднував реалістичні сцени з життя суспільства свого часу з релігійно-містичними уявленнями, властивими Середньовіччю. Разом із реальними персонажами – лицарями, ченцями, городянами, селянами — у поемі є абстрактні поняття — Правда, Сівість, Обман тощо. Ці алегоричні постаті наділені рисами реальних людей. Ленгленд засуджує та критикує всі міські стани. Не городяни знайдуть шлях до Правди, вважає Ленгленд. не лицарство чи духовенство зможуть зіграти позитивну роль у виправленні всього життя Англії. Тільки землероб, селянин Петро Орач, який займається праведною працею, може вказати вірний шлях до Правди.

Визначну роль у формуванні національної мови та національної культури зіграла творчість великого англійського письменника Джеффри Чосера (1340–1400). Високоосвічена людина, він володів латиною, французькою, італійською мовами, мандрував по Франції, Італії, познайомився з перших рук із творами геніальних італійських гуманістів Данте, Петрарки, Боккаччо. Проте Чосер відкинув традицію писати латиною або французькою, як його сучасники. Він став англійським національним письменником, «батьком англійської поезії», творцем англійської літературної мови. Чосер – автор низки творів. Ним написано кілька поем епічного та сатиричного характеру, балади. Він перекладав Овідія та Боеція [2, с. 51].

Своєрідною енциклопедією англійського життя XIV ст. і разом з тим розповіддю про любов до життя, до всього земного стали його знамениті «Кентерберійські оповідання». Задум книги простий. Зібравши з усіх кінців країни на прощу тих, хто становив справжню Англію, Чосер у пролозі швидко описує їх вигляд, потім в основному тексті дає можливість кожному з них діяти та розповідати самостійно. Подорожуючи в Кентербері до мощів Томаса Бекета, кожен розповідає цікаві історії. У ході довгої на ті часи подорожі всі її учасники (а це люди всіх класів, станів та віків) ближче впізнавали один одного, іноді сварилися, сперечалися про переваги та недоліки оповідань одне одного, виявляючи, в такий спосіб, свої характери. При цьому вся історія зігріта гумором та життєрадісністю. Добрий сміх – ось основа книги, яка стала живою картиною англійського життя XIV ст.

Ідеали феодального суспільства отримали своє відображення і в лицарському романі. Англійською мовою перші лицарські романи були створені у XIII ст. Наприкінці XIV ст. створено найбільш відомий англійський лицарський роман «Сер Гавейн та Зелений Лицар». Події відбуваються при дворі короля Артура. Таємничий Зелений Лицар, що з'являється при дворі короля, кидає виклик серу Гавейну. Основний конфлікт оповіді пов'язаний з порушенням слова і втратою честі сером Гавейном та його наступним глибоким каяттям.

У XIV ст. інтелектуальним центром Англії був Оксфорд, з яким була пов'язане все життя та діяльність Вікліфа. Учень Дунса Скота та Роджера Бекона, знаменитий філософ Вільям Оккам розвинув закладені вчителями традиції досвідного знання. Він відмовився приймати основний постулат ортодоксальної схоластики про примирення віри та розуму за рахунок підпорядкування філософії теології. Оккам (1300–1349) сформулював кілька революційних за змістом філософських ідей: теологія має займатися лише питаннями віри, не втручаючись в область розуму; завдання знання – розуміння реально існуючих поодиноких речей за допомогою досвіду; загальні поняття є знаками, що існують лише в умі, хоча і не позбавлені об'єктивного значення. Цінні також його ідеї про вічність руху та часу, нескінченність всесвіту.

У XIV–XV ст. англійський монументальний живопис зберіг свою самобутність. У сільських церквах з'явилися зображення Христа у вигляді простого орача, нав'язані популярною тоді релігійною поемою Ленгленда «Видіння про Петра Орача». У цей період складається і станковий живопис. Декоративною красою, рідкісною майстерністю виконання, тонко поміченими характерними деталями виділяється так званий Вілтонський складень 1389, що відноситься до франко-англійської школи. На правій його стулці зображена мадонна з немовлям, що стоїть в оточенні апостолів і ангелів, на лівій — уклінний король Річард II серед святих.

Один із ранніх зразків англійського портретного живопису — великий портрет короля Річарда II у Вестмінстерському абатстві, написаний у 1390-х рр. Ця робота за своїми розмірами та індивідуальністю образу не має аналогів у європейському мистецтві того часу.

4.4 Розвиток англійської культури в XV ст.

Протягом XV ст. в Англії складається чітка система середньої освіти, стрімко зростає кількість так званих класичних шкіл. Їх засновниками та утримувачами були різні заможні люди та корпорації. Це могли бути окремі городяни, купці, купецькі та ремісничі гільдії, єпископи. Усі вони вважали, що школи мають дати хлопчикам забезпечене майбутнє – можливість стати купцем, королівським та міським чиновником, суддею, священиком, поміщиком, який може керувати маєтком. Так формувався новий середній клас освічених світських людей та священиків. Викладання в школах велося латинською мовою так, що учні з аркуша мали перекладати латинських авторів на англійську мову, яка так само широко використовувалася під час навчання.

З 14–18 років частина випускників шкіл продовжувала навчання в Оксфорді та Кембриджі. Протягом XV ст. Кембридж став суперником Оксфорда, тому що останній як і раніше вважався притулком «вікліфіанства». У XV ст. зміцнюється система коледжів Оксфорда і Кембриджа, завдяки чому було покладено край вільному, недисциплінованому життю середньовічного студента.

Одним з найбільш видатних англійських письменників XV ст. був Томас Мелорі (бл. 1417–1471). Він зібрав та обробив романи артурівського циклу, створивши роман «Смерть Артура» (1469), який у 1485 р. був надрукований видавцем Кекстоном і відразу став популярним. Книга Мелорі – найбільш значний твір англійської художньої прози XV ст. Мелорі чудово передав дух куртуазних лицарських романів, захоплююче виклав історію життя та подвигів короля Артура та його лицарів.

У 1477 р. удачливий лондонський купець Вільям Кекстон (1422–1491), що накопичив за 30 років діяльності в Нідерландах достатньо грошей, щоб відійти від комерції та зайнятися улюбленою літературною роботою, привіз до Англії першу друкарську машину. Він вивчив друкарську справу, ще перебуваючи на континенті, де надрукував власні переклади двох книг з французької на англійську мову. Це були перші книги, надруковані англійською мовою, одна — середньовічний роман, інша — посібник із гри у шахи.

Друкарський верстат був встановлений Кекстоном у Вестмінстерському абатстві, де протягом 14 останніх років свого життя він випустив 100 книг, здебільшого англійською мовою. Серед них «Кентерберійські оповідання» Дж. Чосера, «Смерть Артура» Мелорі, переклади Цицерона та Езопа. Працював він дуже напружено. Крім того, що сам займався друкуванням, Кекстон переклав 20 книг англійською мовою. Займаючись перекладами, англійський першодрукар формував норми англійської мови для освічених людей [17, р. 151–152].

Діалектні відмінності на той час були ще дуже сильні. Перемога лондонського діалекту розпочалася з Чосера, полегшила її продукція Вестмінстерської друкарні, переклади. Велику роль відіграла англійська Біблія та англійський молитовник, які завдяки друкарському верстату стали доступні всім, хто вмів читати. За прикладом Вестмінстерської друкарні створюються друкарні в Лондоні, Оксфорді та інших містах, завдяки чому до кінця століття було надруковано близько 400 книг. Перемога англійської мови у всіх сферах, крім викладання, була закріплена тим, що з середини XV ст. вона стала єдиною робочою мовою парламенту.

У XV ст. в містах значно поширюються пишні вистави. У зв'язку з різного роду загальноанглійськими та місцевими подіями влаштовувалися урочисті та ігрові процесії. Деякі з них, такі як відкриття королем парламенту, поява лорда-мера збереглися до сьогодення. Основним видом театральних вистав стали містерії – грандіозні дійства на міських площах і папертях соборів. Їх організацію беруть на себе купецькі і ремісничі гільдії. У містеріях XV ст. зливалися риси літературної драми, драматизованої церковної служби та народного мистецтва жонглерів. Сюжети містерій, як і раніше, бралися з Біблії та «Житій святих», але акторам дозволялося змінювати текст відповідно до сучасних подій. Невід'ємним елементом театральних вистав був музичний (лютні, віоли, дудки) та пісенний супровід.

XV століття – час розквіту народного пісенного мистецтва, в якому поширюється багатоголосся. Сюжети пісень були різними. В англійських соборах встановлюються чудові органи, музика стає складовою частиною меси. Поширення музичного мистецтва в англійському суспільстві було таке велике, що в Кембриджі та Оксфорді вводяться вчені ступені доктора та бакалавра музики.

ВИСНОВКИ

Нормандське завоювання середини XI ст. – визначна подія в англійській історії. Завдяки нормандському завоюванню, діяльності Вільгельма Завойовника в країні фактично завершився процес феодалізації. Король став верховним власником усієї землі в країні. Масові конфіскації земель привели до створення нового феодального класу – баронів. Переважна кількість селян стають феодально-залежними, оформляється їх кріпацтво. Унаслідок внутрішньополітичних дій Вільгельма вже у XI ст. створюється сильна централізована монархія.

Королівська влада встановила специфічні відносини з церквою, яка отримала від Вільгельма великі земельні пожертвування. З іншого боку, всі претензії папи Римського на верховенство в англійській церкві було відкинуто.

Нормандське завоювання політично об'єднало Англію з Нормандією та континентом. Господарські зв'язки з Фландрією та Францією були вигідні англійському купецтву, особливо лондонцям. Завдяки їм Англія вийшла з острівної провінційної ізоляції.

Переможці нормандці принесли з собою французьку мову і культуру. Поступово протягом століть йшло злиття англосаксонського та французького етнічних та мовних елементів і як результат – формування англійської мови та англійської нації.

Наступники Вільгельма Завойовника, його сини, продовжували політику батька. При Генріху I було багато зроблено для створення центрального апарату управління, закладено підстави для формування виконавчої влади.

Епоха смуту мало не зруйнувала всі придбання та досягнення Вільгельма I. Повернути втрачене, зробити рішучі кроки у вдосконаленні тенденцій розвитку, закладених в епоху нормандського завоювання вдалося правнуку Вільгельма Завойовника по матері – Генріху II Плантагенету.

Епоха перших Плантагенетів (сер. XII–XIII ст.) займає особливе місце в історії середньовічної Англії. Це багатий подіями, повний суперечливих тенденцій період. З одного боку, зберігалася та зміцнювалася колишня тенденція на централізацію держави, на зміцнення королівської влади, з іншого – виявилися

моменти занепаду авторитету королівської влади, піднесення баронства, магнатів.

За першого Плантагенету англійське королівство перетворилося у величезну на той час державу. Континентальні володіння Анжуйського роду займали майже половину Франції. Різноманітність територій імперії Плантагенетів стала однією з причин боротьби спадкоємців Генріха II між собою, оскільки поділ земель, запропонований батьком, не відповідав амбіціям синів. Генріх II зумів провести низку найважливіших реформ, які мали велике значення для подальшої історії Англії. Внаслідок цих реформ було створено підстави міцної королівської влади, центральні установи, суд, фінансова система, реорганізовано військовий устрій.

Іоанн Безземельний увійшов до історії країни як король, який втратив більшу частину континентальних володінь, вплутався в безплідний конфлікт із папою Римським, який закінчився його повним приниженням. Поразка Іоанна в боротьбі з баронами закінчилась підписанням Великої хартії вольностей, що заклала основи подальшого обмеження королівської влади.

Повномасштабна громадянська війна в роки правління Генріха III привела до виникнення парламенту як станово-представницької структури. Виникнення парламенту сприяло подальшому зміцненню централізованої держави, оскільки він підтримував усі прогресивні дії корони з обмеження політичних домагань магнатів. Парламент висловлював думку різних верств населення, був місцем мирного вирішення соціально-політичних конфліктів. Король із цього часу став проводити зовнішню та внутрішню політику, відповідаючи інтересам більш передових верств тогочасного суспільства — лицарства та городян.

Політичний розвиток Англії в епоху останніх Плантагенетів, тобто протягом усього XIV ст., був дуже нерівним, бурхливим та важким.

Зовнішня політика англійських королів в цілому велась активно і успішно. Був підкорений Уельс, успішно спочатку розвивалися військові дії в Шотландії, було переможно розпочато Столітню війну. Натомість внутрішня політика характеризувалась гострою боротьбою між королем та угрупованнями магнатів. Це приводило до змов, позбавлення королів влади і, як наслідок, наприкінці XIV ст. зміни династії.

Напруженими були і взаємини королівської влади та папства, англійського суспільства загалом та англійської церкви. По суті, вже в XIV ст. Англія стала на шлях реформації. Причинами цього стали бажання забрати у церкви її багатства, прагнення переорієнтувати залежність англійської церкви з папства на світську владу короля. Рупором антипапських настроїв став Джон Вікліф, який сформулював програму перетворень католицької церкви. Програма Вікліфа була підхоплена лоллардами, які зробили її соціальною програмою і сформулювали вимоги соціальної, правової та майнової рівностей.

В епоху останніх Плантагенетів різко погіршується становище народних мас, чому сприяла низка різноманітних причин: збільшення панщини у великих маєтках, огороження общинних угідь, жорстоке робоче законодавство, чума з її важкими наслідками, Столітня війна, що вимагала все нових і нових податкових надходжень із населення. Реакцією на вкрай тяжке становище основної частини населення стало найбільше у середньовічній Англії селянське повстання 1381 р. під керівництвом Уота Тайлера. Його особливістю було те, що в ньому брали активну участь і городяни. Як і всі селянські рухи, повстання закінчилося поразкою. Але наслідком повстання стало поступове знищення кріпосного права, запровадження грошових рент у розумних межах, забезпечення вільної торгівлі по всій Англії.

XIV століття – період розквіту середньовічної англійської культури, епоха, коли англійський народ вперше чітко визначився як національна та культурна спільність. Різні народності та діалекти злилися воедино. Цьому сприяла діяльність таких видатних діячів культури, як Джеффри Чосер, Вільяма Ленгленд, Вільяма Оккам.

Доба Ланкастерів та Йорків була складним, суперечливим, нестабільним часом в англійській історії. У зовнішньополітичній сфері XV століття – це час втрат. Після перемог Генріха V, який був близький до того, щоб об'єднати під своєю владою Англію і Францію, у війні стався злам не на користь Англії. Врешті тривала війна із Францією завершилась повною поразкою. Англія втратила свої континентальні володіння, крім Кале, який зберігався за нею ще 100 років.

Внутрішньополітичне становище країни протягом усього століття – це низка переворотів, повстань, самовладдя баронів, кульмінацією чого стала Війна Червоної та Білої Троянд. Боротьба між родами Ланкастерів і Йорків, які прагнули оволодіти англійською короною, велась з надзвичайною жорстокістю. На кожному боці були угруповання магнатів, які врешті по суті фізично винищили одне одного. «Нове дворянство», що все більше зміцнювалось, бажало ліквідації магнатської вольниці та феодальної анархії, сильної, твердої королівської влади. Створились передумови до встановлення абсолютної монархії в Англії, що й було здійснене в роки правління династії Тюдорів.

В XV ст. продовжились процеси формування англійської нації, єдиної літературної англійської мови. Грамотність та освіченість стають потребами часу, тому такий інтенсивний розвиток отримує шкільна освіта. У найстаріших англійських університетах зміцнюється система коледжів як одна з умов їхньої привабливості. В останній третині XV століття купець-підприємець У. Кекстон створює першу друкарню, започаткувавши англійське книгодрукування, яке сприяє більшому поширенню грамотності та перемозі англійської мови на всьому просторі країни. У XV ст. активний розвиток отримує театр у формі народних, переважно міських, вистав та літургійної драми, народне пісенне мистецтво.

ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ

1066 – 1154	Нормандська епоха
14 жовтня 1066 року	Битва при Гастингсі. Нормандське завоювання
1066-1087	Правління Вільгельма Завойовника
1066-1071	Повстання на півночі Англії
1085-1086	Земельний перепис. Книга Страшного суду
1087	Солсберійська присяга
1087-1100	Правління Вільгельма II Рудого
1100-1135	Правління Генріха I Боклерка
1135-1154	Правління Стефана Блуаського. Війна Стефана і Матильди
1153	Воллінгфордська угода
1154 – 1399	Династія Плантагенетів
1154-1189	Правління Генріха II
1169	Початок завоювання Ірландії
1189-1199	Правління Ричарда I Левове Серце
1199-1216	Правління Іоанна Безземельного
1215	Підписання Великої хартії вольностей
1216-1272	Правління Генріха III
1258	Оксфордські провізії
1258-1265	Громадянська війна
20 січня 1265	Скликання першого парламенту Англії
1272-1307	Правління Едуарда I
1285	Підкорення Уельсу
1286-1307	Війна в Шотландії
1300-1349	Роки життя Вільяма Оккама
1307-1327	Роки правління Едуарда II
1320-1384	Роки життя Джона Віклефа
1327-1377	Роки правління Едуарда III
1332-1377	Роки життя Вільяма Ленгленда
1337-1453	Столітня війна IV
1340	Морська битва при Слейсі
1340-1400	Битва при Кресі
1347	Захоплення Кале

1348-1349	Епідемія чуми в Англії
1356	Битва при Пуатьє
1377-1399	Правління Річарда II
1381	Повстання Уота Тайлера
1399 – 1461	Династія Ланкастерів
1399-1413	Правління Генріха IV
1413-1422	Правління Генріха V
1415	Битва при Азенкурі
1420	Мирна угода в Труа
1422-1461	Правління Генріха VI
1450	Повстання Джека Кеда
1455-1485	Війна Червоної і Білої Троянд
1461 – 1485	Династія Йорків
1461-1483	Правління Едуарда IV
1477	Початок роботи типографії Кекстона
1483	Правління Едуарда V
1483–1485	Правління Річарда III
1485	Битва при Босворті

ПЕРСОНАЛІЇ

Едуард Сповідник (1003 — 1066) — король Англії (1042-1066) та останній представник династії Вессексів. Старший син англійського короля Етельреда II Нерозумного.

Гарольд II Годвінсон (близько 1022 — 1066) — король Англії з січня до жовтня 1066 р. В 1035 – 1066 рр. – граф Вессексу. Загинув в битві при Гастингсі.

Вільгельм I Завойовник (близько 1027 — 1087) — перший норманський король Англії (1066 – 1087). Запровадив феодальний лад до старої англосаксонської системи правління. У 1035-1087 рр. — герцог Нормандії.

Ансельм Кентерберійський (1033 – 1109) — теолог і філософ італійського походження, бенедиктинець, архієпископ Кентерберійський з 1093 до 1109 р. У боротьбі між світською владою і папством захищав ідеї про верховенство пап над світськими державцями, за що його двічі виганяли з Англії у 1087—1100 та 1103—1106 рр. Вважається засновником схоластики.

Вільгельм II Рудий (близько 1056 – 1100) – король Англії в 1087 – 1100 рр., син Вільгельма I Завойовника. Загинув під час полювання.

Генріх I Боклерк (1068 — 1135) — молодший син Вільгельма I Завойовника, король Англії (1100-1135) і герцог Нормандії (1106-1135). За легендою Генріх I відрізнявся ученістю, за що отримав своє прізвисько (добре обізнаний). Наслідував королівство після брата Вільгельма II Рудого.

Стефан I Блуаський (1096 — 1154) — король Англії в 1135—1154 рр. Онук Вільгельма I Завойовника. Майже весь період правління Стефана в Англії продовжувалася громадянська війна між ним і імператрицею Матильдою.

Матильда (1102 — 1167) – дочка Генріха I. Дружина німецького імператора Генріха V, а потім – французького графа Жоффрау V. У 1135 – 1153 рр. вела війну за англійську корону зі Стефаном I Блуаським. Мати короля Англії Генріха II.

Томас Бекет (1118 – 1170) – державний діяч королівства Англія, канцлер (1155-1162), архієпископ Кентерберійський

(1162-1170). Був убитий прихильниками короля Генріха II у Кентерберійському соборі.

Генріх II Плантагенет (1133 — 1189) — перший англійський король з династії Плантагенетів. Король Англії (1154-1189), суверен Ірландії (1171-1175).

Річард I Левове Серце (1157 — 1199) — англійський король (1189 – 1199), третій син Генріха II. Двічі піднімав повстання проти батька. Учасник третього хрестового походу. Загинув при осаді замка у Франції.

Іоанн I Безземельний (1166 — 1216) — король Англії (1199 – 1216) та герцог Аквітанії. Молодший (п'ятий) син Генріха II. Фактичний правитель Англії з 1189 року, Іоанн втратив до 1205 року Нормандію і майже всі володіння на території Франції. Внаслідок поразки в боротьбі з баронами був змушений підписати Велику Хартію вільностей в 1215 р.

Стефан Ленгтон (1150 – 1228). З 1207 року – архієпископ Кентерберійський. Лідер повстання баронів, внаслідок якого в 1215 р. була підписана Велика Хартія вільностей.

Роберт Гросетест (1175 — 1253) — англійський філософ, схоласт, природознавець, єпископ Лінкольнський у 1235–1253 рр.

Генріх III (1207 — 1272) — король Англії у 1216–1272 роках. Син Іоанна I Безземельного; вступив на престол у віці 9 років. Спровокував заколот аристократії, яка змусила його погодитися на низку реформ, що становили важливий крок до конституційної монархії.

Симон де Монфор (1208 — 1265) — граф Лестер, засновник Палати громад англійського парламенту. Лідер партії баронів під час війни з королем Генріхом III. В 1264 – 1265 рр. фактичний правитель Англії. Загинув під час битви при Івшемі.

Роджер Бекон (близько 1214 – 1292), – англійський філософ і дослідник природи, монах-францисканець (з 1257); професор богослов'я в Оксфорді. Займався математикою, хімією та фізикою; в оптиці розробив нові теорії про збільшувальні стекла, заломлення променів, перспективу, величину видимих предметів та інші.

Лівелін III ап Грифід (близько 1223 – 1282) – останній незалежний правитель Уельсу, при якому країна була остаточно завойована Едуардом I.

Едуард I Довгоногий (1239 — 1307) — король Англії в 1272 – 1307 рр. з династії Плантагенетів, який правив між 1272 та 1307 роками. Учасник восьмого хрестового походу. Приєднав до Англії Уельс, зробив спробу підкорення Шотландії.

Іоан Дунс Скот (1266 – 1308) – шотландський теолог, філософ, схоластик і францисканець. Зробив внесок у класичну логіку, сформулювавши закон, названий згодом на його честь.

Вільям Уоллес (1270 – 1305) – шотландський лицар, один з воєначальників у війні за незалежність від Англії. Регент Шотландії (регент) у 1297-1298 рр. Страчений англійцями.

Роберт I Брюс (1274 —1329) — шотландський король в 1306 – 1329 рр. В 1314 р. розбив англійську армію при Баннокберні, звільнивши Шотландію від англійців.

Едуард II (1284 — 1327) — король Англії в 1307 – 1327 рр. Програв війну з Шотландією. Скинутий з влади дружиною Ізабеллою та вбитий змовниками.

Вільям Оккам (бл. 1285—1347) — англійський філософ-схоласт, францисканець. Написав ряд богословських та філософських праць — з логіки та з фізики Аристотеля.

Едуард III (1312 — 1377) — король Англії (1327—1377), Син англійського короля Едуарда II і французької принцеси Ізабелли. Вів війни з Шотландією. Претензії Едуарда III на французький престол стали приводом до Столітньої війни. Переможець в битві при Кресі в 1346 р.

Едуард Вудсток, «Чорний принц» (1330 – 1376) – старший син короля Англії Едуарда III, принц Уельський з 1343 р. Воєначальник Столітньої війни. Переможець в битві при Пуатьє в 1356 р.

Джон Гонт (1340 – 1399) – англійський принц, третій син короля Англії Едуарда III, герцог Ланкастерський. Його прізвисько «Гонт» означає, власне, «народився в Генті». Засновник будинку Ланкастерів, до якого належали англійські королі Генріх IV, Генріх V та Генріх VI. В 1376 р. – фактичний правитель Англії.

Джон Вікліф (1320 або 1324 – 1384) – англійський філософ-схоласт, богослов, перекладач Біблії, реформатор, священник і професор семінарії в Оксфорді. Один із головних попередників Реформації.

Вільям Ленгленд (бл. 1332 – бл. 1386) — англійський поет, автор «Видіння про Петра Орача».

Джефрі Чосер (1340—1400) — середньовічний англійський поет, «батько англійської поезії». Один з основоположників англійської національної літератури та літературної англійської мови, автор збірки новел «Кентерберійські оповідання».

Уот Тайлер (1341 — 1381) — очільник селянського повстання в Англії 1381 р.

Джон Болл (близько 1330 — 1381) — англійський священник, лолард, один з лідерів селянського повстання 1381 р.

Річард II Бордоський (1367 – 1400) – король Англії в 1377-1399 рр., син Едуарда Чорного принца. В 1399 р. був скинутий Генріхом Болінгброком і ув'язнений в замок Понтефракт, де незабаром помер.

Генріх IV Болінгброк (1367 – 1413) – син Джона Гонта, король Англії в 1399 – 1413 рр., засновник Ланкастерської династії.

Генріх V (1386 – 1422) – король Англії в 1413 – 1422 рр. Відновив Столітню війну. Розгромив французів у битві при Азенкурі (1415), За договором в Труа (1420) став спадкоємцем французького короля Карла VI Божевільного. Помер від дизентерії.

Генріх VI (1421 – 1471) – король Англії з 1422 по 1461 та з 1470 по 1471 р. Король Франції в 1431 – 1453 рр. Програв Столітню війну. Страждав психічними розладами. В його правління розпочалась війна Троянд. Скинутий з влади і страчений в Тауері.

Джек Кед (1420 – 1450) – вождь народного повстання в Англії в 1450 р., загинув в бою.

Річард Йоркський (1411 – 1460) – регент Англії в 1454-1455 рр., лідер Йорків на початку війни Троянд. Загинув в битві при Вейкфілді. Батько королів Едуарда IV та Річарда III.

Едуард IV (1442 – 1483) – король Англії в 1461-1470 і 1471-1483 рр. Захопив престол в ході Війни Троянд, засновник Йоркської династії.

Едуард V (1470 – 1483?) – некоронований король Англії з 9 квітня по 25 червня 1483, син Едуарда IV. Едуард успадкував трон після смерті батька і в очікуванні коронації разом із братом

Річардом був поміщений у Тауер, де, судячи з усього і були вбиті за наказом свого дядька Річарда III.

Річард III (1452 – 1485) – король Англії в 1483 – 1485 рр., молодший брат Едуарда IV, захопив владу, вбивши племінника Едуарда V, останній король з династії Йорків. Був убитий в битві при Босворті.

Річард Невілл (1428 – 1471) – граф Уорік, мав прізвисько «Творець королів». Одна з ключових фігур у Війні Троянд, спочатку на стороні Йорків, але пізніше перейшов на бік Ланкастерів. Загинув в битві при Барнеті.

Томас Мелорі (близько 1405 – 1471) – англійський письменник, автор «Книги про короля Артура і про його доблесних лицарів Круглого столу».

Вільям Кекстон (1422 – 1491) – англійський видавець-першодрукар, в 1470-х рр. заснував першу друкарню в Лондоні неподалік Вестмінстерського абатства. Першою точно датованою англійською друкованою книгою стали «Вислови філософів» (1477).

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Абат – у західному християнстві титул настоятеля чоловічого монастиря.

Архієпископ Кентерберійський – духовний очільник церкви у Великій Британії.

Асиза – у середньовічній Європі джерело права: королівський указ, збірник звичайного права, юридичний акт королівської ради або судових органів.

Балада – жанр ліро-епічної поезії фантастичного, історико-героїчного або соціально-побутового характеру з драматичним сюжетом. Первісно — танцювально-хорова пісня середньовічної поезії Західної Європи з чіткою строфічною організацією.

Барон – феодалський титул, спочатку феодал, що був безпосереднім васалом короля. Пізніше в Англії баронами називали взагалі представників вищої титулованої знаті.

Бенефіцій – форма умовного земельного користування в ранньофеодальній Західній Європі. Надавався королем чи великим землевласником з умовою виконання одержувачем певних обов'язків, найчастіше військової служби, був дійсний до смерті одержувача або власника.

Васал – в Середньовіччі в Західній Європі феодал, що одержував земельні володіння та був залежним від іншого, більш могутнього феодала-сеньйора, мав по відношенню до сеньйора ряд повинностей, зокрема, надавав йому військову та грошову допомогу.

Велика хартія вольностей – політико-правовий документ, складений у червні 1215 р. на основі вимог англійської знаті до короля Івана Безземельного. Складається з 63 статей, що регулювали питання податків, зборів та феодалських повинностей, судоустрою та судочинства, прав англійської церкви, міст і купців, спадкового права та опіки. Ряд статей Хартії містив правила, метою яких було обмеження королівської влади.

Віллани – основна маса феодално-залежного населення, що виконує необмежені відробіткові повинності на користь свого сеньйора та підлягає юрисдикції поміщицького суду.

Гельд – майновий податок в середньовічній Англії.

Гільдії – корпоративні організації торговців з метою охорони своїх товарів, взаємодопомоги у випадках стихійних лих та катастроф, отримання вигідних умов для збуту своїх товарів, пільгових мит. В Англії почали створюватися наприкінці XI – на початку XII століття. На чолі стояли старійшини з помічниками і виборною радою.

Гросери – середньовічна гільдія торговців прянощами, бакалійників.

Джентрі – англійське нетитуловане дрібномаєтне дворянство. На своїх землях джентрі активно застосовували нові методи господарювання — відкривали рудники, будували сукновальні, шкіряні виробництва, здавали ділянки в оренду; вони також займалися морською торгівлею.

Домен – у середньовіччя частина володінь короля або володіння будь-якого феодала, на яких вони вели власне господарство.

Ерл – титул вищої аристократії англосаксонської Британії, що виник під впливом данського завоювання Англії. Пізніше став аналогом європейського графа

Есквайр – почесний титул у Великій Британії (спочатку, у ранньому середньовіччі, цим титулом нагороджувався зброєносець лицаря); згодом титул присвоювався чиновникам, які обіймали посади, пов'язані з довірою уряду. Спочатку титул есквайру носили всі дворяни, які мали власний герб, але не були перами або лицарями. Особи інших станів могли отримати титул особливою королівською грамотою, після чого він передавався у спадок.

Інвеститура – у середньовічній Європі юридичний акт передачі земельного володіння або посади, який закріплював васальну залежність і супроводжувався передачею будь-якого символічного предмета від сеньйора до васала.

Індульгенція – у католицькій церкві звільнення від тимчасового покарання за гріхи, в яких грішник вже покаявся, і вина за які вже прощена в таїнстві сповіді. В епоху Відродження набуло поширення помилкове розуміння індульгенції як відпущення гріхів за гроші, причому незалежно від таїнства сповіді.

Інквізиція – тип судочинства, який спочатку означав з'ясування причин справи, розслідування, зазвичай шляхом допитів, нерідко із застосуванням тортур, потім церковне розслідування в зв'язку зі звинуваченнями в єресі.

Інтердикт – у римо-католицькій церкві тимчасова заборона усіх церковних діянь, що накладалась папою або єпископом. Часто інтердикт накладався на населення цілої країни чи міста.

Йомени – в феодальній Англії особисто вільні дрібні землевласники, які самостійно обробляють землю на відміну від джентрі.

Канцлер — посадова особа у середньовічній Англії, яка очолювала королівську канцелярію та архів, зберігала державну печатку.

Кларендонські конституції – 16 статей, складені за розпорядженням англійського короля Генріха II в 1164 р., які передбачали обмеження компетенції англійських церковних судів та їхнє підпорядкування світському королівському суду.

Книга страшного суду – зведення матеріалів першого у середньовічній Європі загального поземельного перепису, що був проведений в Англії у 1085—1086 рр. за наказом Вільгельма I Завойовника.

Конунг— військовий вождь, вищий представник родової знаті у скандинавів у період раннього Середньовіччя.

Копігольдери – феодально залежні селяни, які орендували наділи на основі копії — виписка з протоколу маноріального суду, що фіксувала розміри ренти і ділянки, а також термін тримання наділу.

Королівська курія – дорадчі збори, які скликалися королем з безпосередніх васалів короля (великих феодалів) з широкими, але чітко не визначеними функціями.

Коттери – в феодальній Англії безземельні наймити, підмайстри та робітники сільських майстерень, як правило, мали у власності лише свою хатину, або котедж.

Лізгольдери – феодально залежні селяни, які орендували наділи на основі довгострокової угоди з феодалом.

Лоларди – прихильники релігійного вчення доби середньовіччя (XIV ст.). У своїх проповідях таврували багатства і пороки духовенства, вимагали скасування церковної десятини,

конфіскації церковного майна, скасування церковної ієрархії тощо.

Манор – феодалний маєток в середньовічній Англії та Шотландії, являв собою комплекс доменіальних земель феодала, общинних угідь і наділів особисто-залежних і вільних селян, що мешкають в селі.

Мерсери – середньовічна гільдія торговців тканинами, одягом, щовком.

Оксфордські провізії – постанови, прийняті радою магнатів Англії у червні 1258 р. в Оксфорді, за якими самодержавна влада короля різко обмежувалася на користь крупних феодалів.

Олдермен – в середні віки виборний голова цеху ремісників чи купецької гільдії.

Ордалії – найстаріший тип судочинства у вигляді покладання на вирок Божий чи сил природи, з вірою, що надприродне втручання визначить винного і врятує невинного. До найпоширеніших форм належали двобій на палицях або мечях, жереб і ордалії у вузькому значенні — проба водою, кропом, вогнем чи залізом.

Ордонанс – королівський указ в Англії, що мав силу державного закону без обов'язкового затвердження його органами станового представництва.

Палата шахівниці – вищий орган фінансового управління у середньовічній Англії, він сполучав фінансові, адміністративні й судові функції.

Патріціат – найбільш багата і впливова частина жителів середньовічних міст Західної Європи, складався з багатих землетадомовласників, фінансистів, купців, з розвитком міського самоврядування отримав виняткове право на місця в ратуші.

Прелат – у католицькій, англіканській, лютеранській церквах — почесний титул представника вищого духовенства (кардинала, архієпископа, єпископа тощо)

Саладинова десятина – надзвичайний податок, який був введений для фінансування Третього хрестового походу та розповсюджувався на володіння короля, світських феодалів та представників духівництва.

Сеньйор – феодальний власник землі, котрий віддавав частину своїх земель із селянами іншому, дрібнішому феодалові, за службу.

Третій хрестовий похід (1189-1192) — хрестовий похід, який був ініційований папою Григорієм VIII і після його смерті продовжений Климентом III. У ньому взяли участь четверо наймогутніших європейських монархів — німецький імператор Фрідріх I Барбаросса, французький король Філіп II Август, австрійський герцог Леопольд V і англійський король Річард I Левове Серце.

Феод (Лен) – земельне пожалування, надане сеньйором своєму васалу у спадкове володіння за умови виконання феодальної служби, як правило військової.

Феодальна рента – сплата, яку здійснював селянин феодалу за користування землею. Існувала у вигляді відробітної (панщина), продуктової (натуральний оброк) та грошової (грошовий оброк) ренти.

Фрігольдери – вільні селяни, які платили фіксовану ренту, мали право вільного заповіту, поділу та відчуження тримання, а також право захисту в королівських судах.

Хартія – назва деяких документів публічно-правового характеру, у яких знайшли відображення політичні вимоги соціальних шарів та класів.

Цехи – закриті спілки, що склалися з членів, приналежних до одного або корпоративних міських ближніх фахів, поширені в Західній Європі, починаючи з XI—XII століття. В Англії також називались гільдіями

Шериф – представник королівської влади в графстві в середньовічній Англії

«Щитові гроші» – вид грошового збору у середньовічній Англії, що стягувався з утримувачів лицарських ленів замість їхньої особистої служби в армії короля

Юстиціарій – посада при англійському королівському дворі у XII-XIII ст., юстиціарій заміняв короля під час його відсутності, а також очолював королівську адміністрацію.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1 Охарактеризуйте причини і наслідки нормандського завоювання Англії.

2 Що таке «Книга Страшного суду»? Яке вона має значення як історичне джерело?

3 Визначте причини і наслідки громадянської війни між королем Стефаном та імператрицею Матильдою.

4 Назвіть та охарактеризуйте основні реформи, проведені в роки правління Генріха II.

5 Охарактеризуйте правління Річарда I Левове Серце. Як його участь в хрестовому поході вплинула на Англію?

6 Охарактеризуйте правління Іоанна Безземельного. Які помилки були зроблені цим королем?

7 Визначте історичне значення прийняття «Великої хартії вольностей».

8 Яку роль в історії Англії відіграла Друга баронська війна? Чому на відміну від першої, королівській владі вдалось взяти в ній гору?

9 Визначте причини виникнення парламенту в Англії та охарактеризуйте його роль в управлінні Англією в середні віки.

10 Назвіть та охарактеризуйте основні напрямки діяльності короля Едуарда I.

11 Охарактеризуйте основні етапи війни Англії з Шотландією наприкінці XII – в першій половині XIII ст. Чому Шотландії, на відміну від Уельсу, вдалось в цей час зберегти свою незалежність?

12 Визначте причини та основні етапи Столітньої війни.

13 Охарактеризуйте наслідки епідемії «чорної смерті» для Англії.

14 Визначте причини та наслідки повстання під керівництвом Уота Тайлера.

15 Охарактеризуйте рух лоллардів. Які основні вимоги вони висували?

16 Визначте причини поразки Англії в Столітній війні.

17 Визначте причини та основні етапи війни Троянд.

18 Визначте роль Чосера у формуванні англійської літературної мови.

19 Яку роль в розвитку англійської культури відіграло книговидавництво? Коли воно виникло в Англії?

20 Визначте роль Оксфордського та Кембриджського університетів в розвитку науки і культури середньовічної Англії.

ТЕМИ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ЗАВДАНЬ

1 Нормандське завоювання Англії.

2 Прихід до влади династії Плантагенетів. Реформи Генріха II.

3 Річард I Левове Серце. Епоха хрестових походів.

4 Іоанн Безземельний. Велика хартія вольностей.

5 Оксфорд і Кембрідж. Середньовічні університети як центри культури.

6 Релігійна, філософська і політична думка. Р. Бекон.

7 Середньовічна архітектура. Готичні собори в Англії. Замкова архітектура середньовічної Англії.

8 Англія в період Столітньої війни.

9 Джон Вікліф і витoki реформації в Англії.

10 Повстання Уота Тайлера.

11 Війна Червоної і Білої Троянд (1455 – 1585 рр.).

12 Джеффри Чосер і формування загальнонаціональної англійської мови.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1 Войтович Л., Овсинський Ю. Історія війн і військового мистецтва. У 3 т. Т. 1. Від зачатків військової організації до професійних найманих армій (бл. 3060 р. до Христа – початок XVI ст.). Харків: Фоліо, 2017 896 с.

2 Галушко К. Ю. Історія, географія, культура Англії у стародавню та середньовічну добу: навч. посіб. Київ: Вид. центр КДЛУ, 2001. 56 с.

3 Дейвіс Норман. Європа: Історія. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. 1463 с.

- 4 Дженкінс Саймон. Стисла історія Європи. Від Перикла до сьогодення. Київ: КМ-БУКС, 2021. 384 с.
- 5 Кривошея І. І., Барвінок О. В. Історія Великої Британії. Київ: Вид-во КНТ 2019. 208 с
- 6 Маккормак Дж. Історія Ірландії. Київ: Юніверс, 2006. 296 с.
- 7 Ackroyd Peter. The History of England. Vol. 1. Foundation. London: Macmillan Ltd, 2012. 520 p.
- 8 Ackroyd Peter. The Biography. London: Random House, 2001. 880 p.
- 9 Asimov I. The Shaping of England. Boston: Houghton Mifflin, 1969. 296 p.
- 10 Burns William E. A Brief History of Great Britain. New York: Facts on File, Inc., 2019. 321 p.
- 11 Churchill Winston. A History of the English-Speaking People. London: Orion Pub Co, 2002. Vol. 1. The Birth of Britain. 448 p.
- 12 Fraser Rebecca. The Story of Britain: From the Romans to the Present: A Narrative History. New York; London: W.W. Norton&company, 2003.
- 13 Green John Richard. A Short History of The English People. New York: Harper & Brothers, 1896. 878 p.
- 14 History of England: A Captivating Guide to English History, Starting from Antiquity through the Rule of the Anglo-Saxons, Vikings, Normans, and Tudors to the End of World War 2. London: Captivating History, 2019. 115 p.
- 15 Jenkins Simon. A Short History of England. New York: Public Affairs, 2011. 320 p
- 16 Morgan Kenneth O. The Oxford illustrated history of Britain. Oxford: Oxford University Press, 1984. 680 p.
- 17 Strong Roy. The Story of Britain: From the Romans to the Present. London: Pimlico, 1998. 608 p.
- 19 Weisser Henry. England: An Illustrated History. New York: Hippocrene Books, 2000. 166 p.

К. Е. Колесник, І. А. Сніжко

НОРМАНДСЬКЕ ЗАВОЮВАННЯ АНГЛІЇ
І ЙОГО ВПЛИВ НА ІСТОРІЮ І КУЛЬТУРУ АНГЛІЇ.
ІСТОРІЯ І КУЛЬТУРА АНГЛІЇ В XII – XV СТ.

Конспект лекцій

Відповідальний за випуск Колесник К. Е.

Підписано до друку 2022 р.
Умовн. друк. арк. 4,5. Тираж . Замовлення № .
Видавець та виготовлювач Український державний університет залізничного
транспорту,
61050, Харків-50, майдан Фейєрбаха,7.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 6100 від 21.03.2018 р.